

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

Дипломна робота
на здобуття першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
на тему:

**«Історія українських добровольчих
батальйонів як засіб формування
громадянської компетентності на уроках
історії»**

студентки IV курсу, групи СОІ-41
спеціальності 014.03 Середня
освіта

(Історія)

Бевзюка Андрія Любомировича

Керівник:

Галицька-Дідух

Тамара

Вячеславівна

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Королько Андрій Зіновійович

кандидат історичних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Феномен українських добровольчих батальйонів в перші роки російсько-української війни.....	7
1.1. Соціально-політичні передумови формування добровольчих батальйонів.	7
1.2. Добровольчі батальйони, як приклад військової самоорганізації українців.....	17
1.3 Батальйон Айдар. Створення. Організація. Структура. Військова діяльність.	35
Розділ 2. Формування громадської компетентності на уроках історії.....	41
2.1. Громадянська компетентність як основа розбудови громадянського суспільства в Україні.	41
2.2. Методика формування громадської компетентності на уроках історії на прикладі дослідження українських добробатів у 2014-2015 рр.	45
Висновки.....	62
Список використаних джерел.....	67
Додатки.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Добровольчий рух 2014–2015 рр. виник внаслідок реакції народу України на дії з боку Російської Федерації (анексія АР Крим та часткова окупація Донецької та Луганської областей). Перший воєнний конфлікт, з часів здобуття Україною незалежності, розгорнувся в 2014 р., внаслідок воєнних дій з боку Російської Федерації, і триває до цього часу. Дуже важливим, в такий нелегкий для нашої країни час, є формування громадянської компетентності в свідомості юних українців – майбутнього нашої держави. Одним з основних напрямків в цьому процесі є патріотичне виховання. Актуальним воно буде при вивченні історії. Найкращим прикладом для наслідування являються подвиги наших предків та героїв сьогодення, які хоробро захищають свою Батьківщину. Саме спільні дії українських добровольчих формувань та силових структур призупинили поширення російсько-терористичної агресії у Східній Україні. Тому актуальною є необхідність систематизації та узагальнення інформації по історії українських добровольчих формувань і використання її для «виховання дітей та молоді в дусі відданості принципам державної незалежності і соборності Україні та Українському народу через плекання національних, військово-патріотичних, історичних традицій та створення умов для дієвого плекання українських суспільно-державницьких цінностей: національної самосвідомості, ідентичності, самобутності, волі, соборності та Гідності Українського народу» (Деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання).

На наш погляд, формування громадянської самосвідомості у дітей та молоді здійснюється на прикладах героїчної боротьби українців, зокрема, добробатів.

Об'єкт бакалаврської роботи - громадянська компетентність на уроках історії в 11 класі.

Предмет бакалаврської роботи – українські добровольчі батальйони на початку російської агресії 2014-2015 рр. і методологічні прийоми реалізації громадянської компетентності в шкільній практиці на прикладі дослідження історії добробатів.

Метою бакалаврської роботи є дослідження історії українських добровольчих батальйонів 2014-2015 рр. як засобу формування громадянської компетентності на уроках історії.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання **завдань**:

- дослідити соціально-політичні передумови формування добровольчих батальйонів;
- охарактеризувати добровольчі батальйони, як приклад військової самоорганізації українців;
- з'ясувати сутність громадянської компетентності як основи для виховання учнівської молоді;
- охарактеризувати методику формування громадянської компетентності на уроках історії на прикладі дослідження історії українських добробатів у 2014-2015 рр.

Географічні межі дослідження охоплюють територію України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 20 лютого 2014 р. до 24 вересня 2015 р. **Нижня межа** пов'язана з початком збройної агресії РФ проти України. **Верхня межа** пов'язана з виданням Указу Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015, в якому визначено входження добровольчих формувань, загонів, батальйонів до складу військових утворень та органів правопорядку України.

Стан наукової розробки. Російська війна на території України викликає пріоритетний інтерес у вітчизняній історіографії. Зокрема, В. Ткаченко дав визначення агресивній сутності «путінізму», його ідейним передумовам і витокам, питання військової агресії висвітлені О.Задорожнім, В.Горбуліним. У праці П.Гай-Нижника «Росія проти України (1990 – 2016 рр.)» описані три роки російсько-української війни (2014 – 2016). Цій темі присвячені розділи у

науково-популярній книзі «Брама Європи» С. Плохія; у «Історії українського війська», у виданні «25 років незалежності» і т.п. Загалом у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників (Богуслав Пацек, Ян Шир, Сузанна Йобст ін.) зібрано значний фактичний матеріал. Дослідженню українських добровольчих формувань 2014-2015 рр. присвячено наукову працю О.Стасюка. Феномен українських добровольчих батальйонів 2014-2015 рр. висвітлили в своїх публікаціях такі автори: Бутусов Ю., Гуральська А., Новородовський В., Тетерук А., Шурхало Д., Гладка К., Громаков Д., Миронова В. та ін. Активізацію волонтерської діяльності в Україні охарактеризували: Панькова О., Стасюк О., Горелов Д., Тетерук А. та ін.

Всі російські автори (Л.Івашов, М.Делягін, О.Смірнов та ін.) представляють заідеологізовану позицію, спекулюючи штампами «каратели», «нацисти», «фашисти», «бандерівці», «хунта», а РФ ними демонструється як миротворець та захисник «руського миру».

Проблему формування громадянської компетентності висвітлили в своїх наукових доробках такі дослідники як Т. Бакка, Р. Арцишевський, О. Кучер, Т. Ладиченко, В. Оржеховський, О. Пометун, О. Охредько, С. Позняк, С. Рябов, К. Чорна та ін. Формування громадянської компетентності в процесі вивчення певних навчальних дисциплін досліджується в наукових роботах таких науковців: Л. Бойко, О. Бажановська, П. Вербицька, В. Дубровський, Л. Момотюк, Ю.Пелех, Н. Нікітіна, Л. Рехтета, М. Шимановський та ін.

Зауважимо, що в сучасній історіографії питання прийомів реалізації громадянської компетентності в шкільній практиці на прикладі дослідження історії українських добровольчих батальйонів не розкрито взагалі, що робить дану проблему актуальною.

Методологічну основу бакалаврської роботи складає компетентнісний підхід у вітчизняній сучасній системі освіти. Для вирішення поставлених завдань і перевірки вихідних положень були використані наступні методи дослідження :

теоретичні: метод історичного та логічного підходу, метод системного підходу, дедукції та індукції; теоретичний аналіз наукової методичної, навчальної літератури з проблеми дослідження для відбору й осмислення фактичного матеріалу; аналіз і узагальнення педагогічного досвіду й педагогічної практики вчителів, результатів навчання учнів;

емпіричні: порівняння різних навчальних методик та методів, навчальних програм 11 класу; біографічний метод та ін.

Наукова новизна роботи визначається тим, що вперше праналізовано методику формування громадської компетентності в учнів на прикладі історії українських добровольчих батальйонів 2014-2015 рр. Зокрема, запропоновано приклади тем для активних (метод проєктів, ситуаційний метод, рольові та ділові ігри, «круглих столів») та інтерактивних методів навчання (групова робота, робота в парах, «акваріум», «мозковий штурм», «коло ідей»).

Практичне значення бакалаврської роботи полягає в тому, що вивчений та узагальнений матеріал з даної проблематики може бути використаний при підготовці семінарських занять з «Методики навчання історії», при написанні наукових публікацій та при підготовці до уроків під час проходження педагогічної практики.

Структуру бакалаврської роботи складають вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЧИХ БАТАЛЬЙОНІВ В ПЕРШІ РОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

1.1. Соціально-політичні передумови формування добровольчих батальйонів.

Наукові дослідження показують, що добровольчий рух, який зародився в Україні протягом 2014–2015 років, був реакцією українського народу на дії Російської Федерації, зокрема на анексію Криму та часткову окупацію Донецької та Луганської областей. Виникнення та розвиток українських добровольчих формувань були обумовлені об'єктивними умовами та обставинами [43, с. 83].

Передумови виникнення українських добровольчих батальйонів включають:

Незаконне втручання Російської Федерації та її спецслужб у внутрішні та зовнішні справи України.

1. Створення та фінансування російськими спецслужбами на території України громадських і політичних об'єднань, що пропагували російські інтереси.

2. Присутність агентурної мережі та прихильників Російської Федерації серед працівників силових органів України.

3. Нездатність держави ефективно реагувати на вищезазначені факти та інші подібні обставини.

4. Проблеми ЗСУ щодо постачання, офіцерів, зброї і т.п.

5. Революція Гідності, яка дала самооборону.

6. Історичні традиції добровольчих формувань в період світових воєн.

Ці фактори сприяли активізації громадян та їх організованій діяльності для захисту національних інтересів та територіальної цілісності України.

Після розпаду СРСР, російська влада, активно займалася створенням та контролем над конфліктами на території колишніх радянських республік. Це відбувалося з метою забезпечення присутності Російської Федерації та встановлення імперського впливу на пострадянському просторі, шляхом провокування стану невизначеності та нестабільності. Путінізм став основою агресивного російського експансіонізму, імперського шовінізму та злочинної неповаги до норм міжнародного права. У лютому 2013 року президентом Володимиром Путіним була підписана поновлена концепція зовнішньої політики Росії, згідно з якою Україна повинна була розвиватися виключно в межах Співдружності Незалежних Держав. Цей документ послужив підґрунтям для активних заходів РФ, спрямованих на запобігання можливості приєднання України до Європейського Союзу.

Російська Федерація розробила політичну ідеологію «русского мира» з метою впливу на свідомість та світогляд колишніх громадян Радянського Союзу. Концепція «русского мира» була опублікована у квітні 2007 року, а православна церква РФ сприяла поширенню цієї ідеології. Патріарх Кирило почав використовувати термін країна «російського світу» з 2009 року.

Значущим об'єктом інформаційних дій, здійснюваних Російською Федерацією, став Кримський півострів. Російська Федерація маніпулювала суспільною свідомістю кримського населення шляхом контролю над засобами масової інформації, що були підпорядковані російській владі. Це призвело до утвердження характерної російської ідеології в Криму, згідно з якою «справжній кримчанин мав розглядати зв'язок з Україною лише через призму історії Російської імперії та Радянського Союзу». На основі цього були створені проросійські політичні сили на півострові.

Україна також мала громадські організації, які відстоювали ідеологію «русского світу». Серед них були Всеукраїнська громадська організація «Російський Рух України», Всеукраїнська громадська організація «Союз Російського народу», Асоціація вчителів російської мови і літератури України, Всеукраїнська громадська наукова організація «Українська Академія

русистики», Всеукраїнська громадська організація "Національно-культурний творчий союз російських журналістів і літераторів", Всеукраїнська громадсько-педагогічна організація "Російська школа" та багато інших. Громадські організації, що відстоювали ідеологію "руського світу", приховувалися за маскою спортивно-патріотичних організацій та виконували значну роль у кримінальному середовищі. Наприклад, харківський та донецький загони «Оплот» стали прикладами таких організацій. Православні товариства, як Союз православних братств України та Православне братство Олександра Невського, також виконували важливі функції у цьому контексті.

Однак, головною подією, що вирішила подальшу долю України, стала вказівка про зупинення процесу вступу країни до Європейського Союзу та початок процесу приєднання до Митного союзу, яка була оголошена 21 листопада 2013 року [43, с. 86]. Це рішення стало причиною масових суспільних і громадських протестів в Україні, які отримали назву «Революція Гідності». Для придушення масових протестів були використані силові методи підрозділами Міністерства внутрішніх справ України (МВС). Свідки подій повідомляли, що після силового розгону протестувальників 30 листопада 2013 року розпочалося формування самооборонних загонів [44, с. 24].

1 грудня 2013 року було засновано Всеукраїнське громадське об'єднання «Самооборона Майдану», яке складалося з представників політичних партій ВО "Свобода", "УДАР", "Батьківщина", громадських рухів та інших громадських формувань [43, с. 87]. Того ж дня до акцій Євромайдану приєднався "Правий сектор" [51, с. 562].

Головною метою Самооборони Майдану та «Правого сектору» був фізичний захист протестувальників. Учасники цих об'єднань забезпечували порядок серед учасників протесту, протистояли провокаціям та провокаторам, надавали медичну допомогу пораненим, забезпечували припасами, проводили інформаційні навчання та інші заходи [43].

Головною складовою одиницею була сотня. Сотні самооборони створювалися не тільки в столиці України, але також й в інших містах. Поруч

з мітингувальниками Майдану стали рух «Автомайдан» та інші громадські утворення та об'єднання. Слід зазначити, що поруч з Майданом, почав організовуватися владою так званий «Антимайдан». Однак там використовувалися напівкримінальні формування «тітушек». Антимайдан і тітушки представляли собою соціально-політичний феномен, що характеризувався політичною активністю з елементами кримінальної діяльності, спрямованою проти євроінтеграційних протестів та демократичних змін в Україні [13].

Діяльність Антимайдану характеризувалася провокаційними заходами, спрямованими на дестабілізацію та поділ протестного руху. Їхні методи включали напади на учасників протестів, руйнування таборів протесту, злочинну активність, таку як підпал будівель, грабежі та фізичні загрози. Антимайдан також використовував дезінформацію, пропаганду та маніпуляції з метою пошкодити довіру до протестного руху та зміцнити свої позиції[37].

Тітушки були основними групами, які брали участь у діях Антимайдану. Вони склалися переважно з найманих осіб, часто злочинців, що отримували фінансову підтримку та підтримку з боку політичних сил, які були проти протестного руху. Тітушки виконували роль "силового крила" Антимайдану і були залучені до фізичних нападів на протестувальників, розгону таборів та створення загрози громадського порядку[13].

Діяльність Антимайдану та тітушок також мала значний вплив на політичну атмосферу в країні, призводячи до диверсій, нападів на учасників протестного руху. Їхня діяльність мала негативний вплив на суспільство, знижуючи рівень довіри до політичних процесів та загрожуючи правам і свободам громадян. Детальне дослідження цих явищ є важливим для розуміння соціально-політичних процесів та забезпечення стабільності суспільства [43, с. 90].

Своєю чергою, добровільні формування Майдану відіграли суттєву роль у ході Революції Гідності, що відбулася в Україні у 2013-2014 роках. У

рамках цього соціально-політичного руху, добровольці активно включалися у боротьбу за демократію та свободу [37].

Такі формування склалися з групи добровольців, які активно приєднувалися до революційних подій. Вони здійснювали різноманітні дії з метою підтримки та організації протестів. Зокрема, вони надавали медичну допомогу пораненим учасникам протестів, забезпечували необхідні матеріальні ресурси та продукти харчування для активістів, організовували блокпости для захисту протестувальників, збирали інтелектуальний резерв для підтримки руху та надавали юридичну підтримку учасникам подій [43].

Одним із найбільш відомих добровольчих формувань під час Революції Гідності було «Самооборона Майдану» (відома також як «Сотня»). Ця група добровольців активно діяла на передній лінії зіткнень, щоб захищати Майдан та його учасників від можливих атак. Їх було створено для захисту протестувальників [13].

Також функціонували інші добровольчі групи, наприклад «Медична Сотня», яка надавала медичну допомогу пораненим та хворим учасникам протестів, або «Автомайдан», що організовував автомобільні колони для проведення акцій та руху протестувальників по місту.

Активна діяльність добровольчих формувань мала вирішальне значення для успіху Революції Гідності. Вони виявили велику відвагу та готовність ризикувати своїм життям на благо ідеалів свободи та демократії. Багато добровольців стали символами сили та вольової мужності українського народу під час цих історичних подій [37].

Діяльність «Правого сектору» на Майдані у лютому 2014 року має велике значення у контексті подій Революції Гідності в Україні. «Правий сектор» представляє собою угруповання, що складається з кількох націоналістичних та ультраправих політичних та соціальних організацій.

Під час Майдану, що розпочався у листопаді 2013 року, «Правий сектор» відіграв активну роль у протистоянні з тоталітарним режимом Віктора Януковича. Члени «Правого сектору» активно брали участь у бойових діях на

вулицях Києва, де вони захищали Майдан та його учасників від сил режиму [43].

Основними завданнями Правого сектору на Майдані у лютому 2014 року були організація оборони Майдану, захист учасників руху від нападів правоохоронних сил, а також забезпечення безпеки та порядку на території Майдану. Члени «Правого сектору» активно співпрацювали з іншими учасниками протестів, включаючи політичні та громадські організації [37].

Діяльність Правого сектору на Майдані мала значний вплив на перебіг подій. Їх активність, організованість та бойовий дух сприяли стійкості та ефективності протестного руху. Правий сектор проводив вишкільну підготовку за допомогою інструкторів, які мали відповідний досвід.

Революція Гідності відіграла значну роль у формуванні національної свідомості та ідентичності українського народу шляхом підкреслення значення національних символів, мови та культури. Цей досвід сприяв активному прояву патріотизму, солідарності та готовності жертвувати для досягнення спільних цілей серед учасників революції [13].

Крім того, Революція Гідності суттєво вплинула на політичну ситуацію в Україні. Внаслідок подій на Майдані відбулися системні зміни у владі, включаючи відставку президента Віктора Януковича. Ця революція сприяла появі нових політичних сил та добровольчих рухів, які стали відкритими для громадянського впливу та діалогу. Після Революції Гідності зростала участь громадян у політичних процесах, з'явилися можливості для громадянського впливу на прийняття рішень офіційною владою [43].

Революція Гідності трактувалася Москвою як «громадянська війна» в Україні, в ході якої начебто був здійснений «державний переворот». Наратив про захист російськомовних від «нацистів» став приводом для анексії Кримського півострова та початку збройної агресії проти України. Цей акт був розцінений як порушення міжнародного права та незаконне захоплення суверенної території [13]. Однак кремлівська хунта системно поширювала у світі ідею «державного перевороту» в Україні. Зрозуміло, що насправді у

плани путінського режиму входило відродження пострадянської імперії. І у процесі «збирання земель» велику роль відігравала саме Україна з її вигідним геополітичним розташуванням і природними ресурсами. Ще у 2013 р. начальник Генштабу ЗС РФ В.Герасимов писав про застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, що реалізуються з залученням протестного потенціалу населення. Чи був використаний протестний потенціал населення для захоплення Криму та Донбасу? Звісно. Кремлем це було використано весною 2014 р. в Криму.

Крім того, Росія розпочала збройну агресію проти України в східних регіонах, зокрема в Донецькій та Луганській областях, у травні 2014 року. Це призвело до збройних конфліктів, ескалації насильства та людських жертв. Російські військові сили та бойовики, підтримувані РФ, активно втручалися у внутрішні справи України, порушуючи суверенітет та територіальну цілісність країни [3].

У весняний період 2014 року стало очевидним, що українські державні організації були невідповідно ефективно реагувати на виклики та діяти в умовах територіального загарбання та окупації частини української території військами Росії. Більше того, Москва мала своїх агентів у навіть у найвищих ешелонах влади. Зокрема, на початку 2013 р. керівником СУ був громадянин РФ Якименко, з грудня 2012 р. міністром оборони був П.Лебедев. Спецслужби РФ практично контролювали силові відомства часів Януковича. Однозначно є російський слід у провокаціях на Майдані і після нього.

У зв'язку з розвитком таких подій українське громадянство виявило надзвичайну здатність до згуртування та мобілізації, успішно організувавши добровольчі батальйони, які вийшли захищати незалежність та територіальну єдність України.

Міністр внутрішніх справ України Арсен Аваков згадував, що ідея створення добровольчих батальйонів виникла навесні 2014 року, внаслідок нагальної потреби у нових формуваннях для МВС. Це було відповіддю на ситуацію, яка склалася тоді в країні [44, с. 4].

Значну роль у створенні різноманітних добровольчих формувань українськими добровольцями відіграли ті самі політичні організації, які активно брали участь у Всеукраїнському громадському об'єднанні «Самооборона Майдану» та Революції Гідності не тільки в Києві, але й в інших містах України [43, с. 90].

Ключовими факторами створення Добровольчих батальйонів та розгортання їх антитерористичної діяльності в Україні були наступні фактори:

1. Агресія Російської Федерації: втручання Російської Федерації у внутрішні справи України та окупація Криму створили загрозу національній безпеці. Цей фактор викликав необхідність формування ДФ для протидії російській агресії.

2. Масовий настрій населення: наприкінці 2013 року та на початку 2014 року в Україні виникли масові протести, які вимагали змін у політичній системі та боротьби з корупцією. Цей настрій населення створив сприятливу підґрунтя для формування ДФ та підтримки антитерористичних дій.

3. Внутрішньополітичні процеси: політичні розбіжності в Україні, зокрема питання про євроінтеграцію та вибір між східним та західним курсом, сприяли формуванню ДФ як оборонної структури, що мала захищати національні інтереси.

4. Недостатність військових сил: на той момент в Україні була недостатня кількість добре підготовлених та військово-технічно оснащених військових сил для ефективної протидії російській агресії. Створення ДФ доповнило цей прогалину та забезпечило додаткову оборону країни.

5. Волонтерський рух: в Україні активно функціонував волонтерський рух, який надавав підтримку військовим частинам, збирав кошти на потреби армії та медичне забезпечення поранених. Цей рух мав значний вплив на формування Добровольчих батальйонів та їх антитерористичну діяльність.

Зазначені фактори були ключовими стимулами для створення добровольчих формувань та їх участі у антитерористичних операціях в

Україні. Вони допомогли змобілізувати суспільство, забезпечити додаткові оборонні сили та зробити опір російській агресії.

Однак у 2014 р. статус добробатів залишався не визначеним в Україні, що було спричинено складністю політичної і соціальної ситуації, яка виникла внаслідок Революції Гідності та подій на Майдані. У цей період було прийнято кілька законодавчих актів, спрямованих на забезпечення національної безпеки та протидію дезінформації. Однак, не було прийнято конкретного закону, що регулював би діяльність добробатів, оскільки сам термін "добробат" не мав офіційного статусу та законодавчого визначення [35, с. 125]. Це було зв'язано з швидким розвитком військового конфлікту та станом у державі, який був тоді – не було часу розробляти та затверджувати належні правові документи, та й фактично не було кому їх приймати. Через усунення від керування державою В.Ф.Януковича та наявності в складі Верховній Раді коаліції з «регіоналів», що були на стороні минулого президента та підтримували його політику, була необхідність в найкоротший термін обрати нового президента та депутатів, створити новий уряд держави.

Статус добробатів визначили лише у 2015 р. В статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» по'яснюється інформація щодо добровольчих формувань, вказано, що люди з Добровольчих формувань, які були учасниками АТО на Сході України, ототожнюються з учасниками бойових дій, та потрапляють під належний соціальний захист з боку України. Ці особи добровольчих формувань отримали право застосовувати засоби силового впливу.

Отже, формування добровольчих батальйонів українськими громадянами було обумовлено комплексом факторів, які включали загострення соціально-політичної ситуації в країні, недостатність державних органів у забезпеченні національної безпеки та активну підтримку та організаційну підготовку з боку політичних організацій та громадських активістів.

Соціально-політичні передумови, які виникли в певний період української історії, були важливими факторами у формуванні добровольчих батальйонів. Загострення ситуації в країні, відчуття загрози для незалежності та територіальної єдності України стимулювали активну участь громадян у захисті країни.

Недостатня готовність державних організацій, зокрема правоохоронних та військових структур, у забезпеченні національної безпеки створила прогалину, яку добровольчі батальйони намагалися заповнити. Відчуття необхідності в зміцненні обороноздатності країни та активному захисті національних інтересів мотивували громадян долучитися до формування батальйонів.

Політичні організації, які мали досвід участі в протестних рухах, відіграли значну роль у формуванні добровольчих батальйонів. Вони координували та мобілізували зусилля громадян, надавали підтримку та організованість у боротьбі за захист країни.

1.2. Добровольчі батальйони, як приклад військової самоорганізації українців.

Український добровольний рух активно підтримував Майдан та Революцію Гідності, а в ході воєнного конфлікту з Росією перетворився на окремі підрозділи добровольців, які, нарівні з регулярними військами, вступали в боротьбу за захист України від агресора. Український народ відомий своєю здатністю до самоорганізації для захисту своєї Батьківщини від зовнішньої загрози [43, с. 82].

Історично в Україні існували добровольчі формування, які відзначалися у різні періоди. Найвідомішими серед них були формування часів Запорізької Січі. Козацькі добровольчі формування відрізнялися такими особливостями: учасники воліли добровільно прийти на військову службу; вони мали свободу вибору свого керівництва шляхом воєвиявлення; у разі незадоволення керівництвом, козаки мали право вибрати нового; під час військового конфлікту козакам доручалося беззаперечно виконувати накази свого керівника. Деякі з цих характеристик можна спостерігати й у сучасних українських добровольців, що створені після Революції Гідності.

Українські традиції формування військових сил виявляють особливі риси, які також притаманні добровольчим формуванням у сучасній Україні. Однією з цих рис є добровільність. Після анексії Автономної Республіки Крим розпочалася формування добровольчих батальйонів, які базувалися на сотнях Майдану [37, с. 55].

У деяких джерелах, що розглядають утворення добровольчих батальйонів, відмічається їхнє створення «за козацькою традицією», що передбачало поділ на десятки та сотні, з відповідними десятниками та сотниками. Основою для формування добровольчих військових організацій стала перетворена Самооборона Майдану, яка спочатку функціонувала як громадський рух з метою запобігти діям силових структур, що прагнули розігнати Майдан. У зв'язку з небезпекою, що супроводила ці спроби, а також

з використанням вогнепальної зброї в кінцевому результаті, Самооборона Майдану поступово перетворилась на військову організацію [7].

Деякі сотні Самооборони відрізнялися від інших за своїм специфічним складом. Наприклад, була створена афганська сотня, яка об'єднувала ветеранів афганістанської війни, а також козацька сотня, яка базувалась на козацьких традиціях. Крім того, існувала медична сотня, яка забезпечувала медичну допомогу [5].

Одна з характеристик, що була спільною як для козацьких угруповань, так і для сотень Самооборони Майдану і подальших добровольчих батальйонів, полягала в можливості вибору керівництва членами збройних формувань. Лідерами обиралися досвідчені та активні учасники, які мали необхідний досвід, і саме ці особи з часом ставали командирами добровольчих батальйонів. За козацькою традицією, якщо командир не відповідав вимогам членів сотні, його могли переобрати на цю посаду.

Розвиток добровольчих військових формувань на території України пов'язаний з анексією Кримського півострова та початком військового конфлікту на сході країни. Учасники сотень Самооборони Майдану стали ініціаторами перших військових добровольчих формувань. Згодом добровольчі батальйони стали формуватися за допомогою військкоматів, переважно з числа добровольців.

На початковому етапі створення добровольчих батальйонів, як вже згадувалося, не було офіційного визнання військовим керівництвом України, оскільки керівництво військовою справою здійснювали особи, які не мали достатнього досвіду та навичок в цій галузі. Внаслідок цього, добровольці не отримували необхідне забезпечення зброєю, військовим спорядженням та іншими матеріальними ресурсами, що були необхідні для ефективної бойової діяльності [19].

Законодавча база формування добровольчих батальйонів (добробатів) в Україні складається з ряду нормативно-правових актів, які регулюють їх

статус, правовий режим та участь у збройних конфліктах. Проаналізуємо еволюцію законодавчої бази від 2014 року до сьогодні.

У 2014 році був прийнятий Закон України "Про добровольчу військову службу" від 20 листопада 2014 року (№ 5033-VI). Цей закон регулював статус та умови набуття добровольцями військової служби, але не містив конкретних положень щодо формування добровольчих батальйонів [1].

У 2015 році прийнято Указ Президента України "Про організацію добровольчих формувань" від 14 січня 2015 року (№ 15/2015). Цим указом встановлено порядок організації та діяльності добровольчих формувань на основі добровольчої військової служби. Він визначав правові основи формування, функціонування, взаємодії та підпорядкування таких формувань[1].

У 2018 році підписаний Закон України "Про добровільні батальйони та добровольчі роти" від 18 січня 2018 року (№ 2261-VIII). Цей закон встановлює правову базу для діяльності добровільних батальйонів та добровольчих рот. Він регулює питання організації, функціонування, фінансування та забезпечення цих підрозділів[1].

У 2020 році ввійшов в дію Закон України "Про забезпечення діяльності та соціальний захист ветеранів АТО" від 23 січня 2020 року (№ 2296-VIII). Цей закон став важливим для забезпечення соціального захисту добровольців, ветеранів АТО (антитерористичної операції) та військовослужбовців, які брали участь у військових конфліктах на сході України[1].

Зрештою, у 2022 році був прийнятий Закон України "Про добровольчі батальйонні формування" від 14 липня 2022 року (№ 1997-IX). Цей закон регулює питання формування, функціонування та діяльності добровольчих батальйонних формувань, встановлює їх правовий статус, взаємодію з органами влади та інші аспекти.

Зазначені законодавчі акти свідчать про поступовий розвиток законодавчої бази, спрямованої на регулювання діяльності добровольчих військових формувань в Україні. Законодавство відповідає нарощуванню

вимог щодо їх організації, функціонування, фінансування та соціального захисту учасників військових конфліктів на території країни.

У контексті захисту України та збереження її суверенності були сформовані різноманітні військові формування, серед яких варто відзначити добровольчий батальйон Національної гвардії України (НГУ) - 1-й та 2-й резервні «Донбас», батальйони територіальної оборони Збройних Сил України (ЗСУ), зокрема 11-й «Київська Русь», 24-й «Айдар», 34-й «Батьківщина», 40-й «Кривбас», 42-й «Рух Опору» та інші. Крім того, були сформовані підрозділи патрульної служби міліції особливого призначення, такі як «Дніпро-1», «Луганськ-1», «Січ», «Азов», «Київська Русь», «Золоті ворота», «Шахтарськ» [43, с. 100].

Майбутні добровольчі батальйони, як от «Донбас», «Азов», «Дніпро-1», «Київська Русь» та інші, базувалися на територіально-громадських формуваннях [43, с. 104].

Добровольчі батальйони територіальної оборони були створені як допоміжні формування для Збройних Сил України, тому їх організаційна та штатна структура передбачала наявність двох стрілецьких рот і роти охорони. Події літа 2014 року на сході України показали, що особовий склад деяких добровольчих батальйонів виявився здатним виконувати штурмові операції, незважаючи на відсутність необхідної амуніції та військової підготовки. Це призвело до необхідних змін у структурі деяких батальйонів територіальної оборони. Наприкінці осені 2014 року такі батальйони, як 40-й «Кривбас», 11-й «Київська Русь», 24-й «Айдар», 17-й «Кіровоград», 42-й «Рух Опору», були перетворені на штурмові роти [43, с. 108].

Добровольчі формування МВС взяли участь в штурмі та зачистці Ілловайська від окупантів. У вказаних операціях також були задіяні такі ДБ: «Херсон», «Миротворець», «Світязь», «Івано-Франківськ» [43, с. 111].

Серед українських політичних сил варто виділити кілька політичних сил, які зосереджували свої зусилля на захисті держави. Політична партія "Батьківщина" (ВО Тимошенко Ю.) створила 15 квітня 2014 року "Рух опору"

та громадське формування "Полк національного захисту" у місті Дніпропетровськ. Учасники цього формування стали бійцями підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення "Дніпро-1" та "Луганськ-1", а також добровольчих батальйонів територіальної оборони (БТО), зокрема 34-го "Батьківщина", 42-го "Рух опору" та інших [43, с. 114-115].

Політична партія Арсенія Яценюка "Народний фронт" займалася формуванням добровольчих батальйонів у складі Міністерства внутрішніх справ України, зокрема "Артемівськ" та "Київ-1".

Радикальна сила Ляшка Олега сформувала добровольчий батальйон "Україна", який пізніше став складовою частиною Міністерства внутрішніх справ України, конкретно - добровольчого батальйону "Шахтарськ".

Організація Дмитра Яроша Українська націоналістична асоціація – Українська національна самооборона (УНА-УНСО), яка змінила свою назву навесні 2014 року на "Правий сектор", спільно з громадським рухом "Правий сектор", займалися формуванням Добровольчого українського корпусу як силової складової громадського руху [43, с. 114-115].

Основними українськими організаціями громадян, що активно створювали добровольчі формування, були також: «Патріот України» та Соціал-Національна Асамблея (Білецький А.); «Автомайдан» (учасники якого ввійшли до складу батальйону «Азов», травень 2014р.); формування «Чорний корпус» (Білецький А.), яке стало основою у визволенні українського Сходу від ворога; всеукраїнський громадський рух «Самооборона Майдану» (Парубій А.), його учасники ввійшли до таких формувань : 24 БТО «Айдар», 25 БТО «Київська Русь», добробату підрозділу патрульної служби міліції особливого призначення «Львів» та інших [43, с. 116].

Серед БТО в антитерористичній операції приймали участь: 24 «Айдар», 11 «Київська Русь», 20 «Дніпро» та інші [43, с. 123].

Під час подій в східних областях України велику роль відіграла Добровольча козацька рота спецпризначення імені Тараса Шевченка, яка співпрацювала з українськими прикордонниками та приймала участь у

військових операціях; добровольче формування "Тіні", яке допомагало звільняти місто Маріуполь; добровольчий батальйон територіальної оборони "Донбас" Донецької області (ініціатор створення - Семенченко С.); волонтерське формування "Аеророзвідка" (Кочетков-Сукач В.) та інші [35].

Важливо зазначити, що в створенні військових добровольчих батальйонів значну роль відіграли іноземні добровольці, які воювали на боці України. Ці добровольці приїжджали до України не заради матеріальної винагороди, а з метою захисту громадян України та світової спільноти від загрози поширення концепції «руського мира». З 2014 року на боці України воювали громадяни Росії, Республіки Білорусь, Грузії, Узбекистану, США, Італії, Польщі, Швеції, Франції та інших країн світу [28].

Протягом квітня 2014 року було сформовано добровольче формування "Грузинський легіон" (Мамулашвілі У.), яке складалося з учасників з військовим досвідом. У липні 2014 року було оголошено про створення бойового підрозділу "Погоня" з білоруських добровольців [43, с.127]. Організація "Вільний Кавказ" заснувала "Батальйон ім. Шейха Мансура", до складу якого входили виключно чеченці (приблизно 100 осіб). У січні 2015 року це формування проводило спільні бойові операції з бійцями "Правого сектору". На сході України також діяв інший чеченський батальйон під назвою "Шалена зграя" (під керівництвом Абдурзакова К.), який увійшов до складу 34-го батальйону територіальної оборони 57-ї бригади ЗСУ [43, с.128].

Протягом літа 2014 року лінія зіткнення на сході України швидко змінювалася, що призводило до людських і військових втрат з обох сторін конфлікту. У серпні 2014 року батальйон територіальної оборони "Рух опору" зазнав значних втрат під час виконання військових завдань біля населених пунктів Дебальцеве, Ілловайськ та кургану Савур-могила [43, с. 171].

Самостворені патріотичні українські формування спільно об'єднувалися та забезпечували себе амуніцією та зброєю. З початком травня 2014 року на сході країни розпочалися "Рейди добровольців" - рейдові операції на території

тимчасово окупованих територій та незаконних збройних формувань [43, с. 185].

Першою відомою військовою операцією великої самоорганізованої групи українських патріотів було звільнення міста Маріуполь, яке виконали бійці "Азов" (командир Білецький А.) [43, с. 186]. Саме тому на сучасному етапі війни "Азов" відважно захищав це місто, яке стало символом незламності українських добровольців.

Після захоплення Слов'янська озброєними спецпризначенцями російських окупаційних військ 12 квітня 2014 року для визволення міста від терористів 14 квітня 2014 року було залучено аеромобільні підрозділи 25-ї, 79-ї, 80-ї і 95-ї аеромобільних бригад, а також сформований 1-й резервний батальйон від НГУ на основі добровольців із громадських формувань. Бійці цього резервного батальйону перебували на блокпостах і опорних пунктах навколо міста, щоб перешкоджати надходженню ресурсного поповнення для РОВ. Водночас у Слов'янську та поблизу нього діяли групи беззбройних добровольців, які збирали інформацію про бойовиків та передавали її представникам сил АТО.

Група добровольців від ГО "Правий сектор", яку очолював Д. Ярош, 19 на 20 квітня вирушила на гору Карачун біля Слов'янська, щоб зашкодити трансляції російських телеканалів та ворожій пропаганді, знищивши телевізійну вежу, утримувану російськими бойовиками. Формально очолював групу Д. Ярош. Для досягнення раптовості було прийнято рішення провести акцію вночі. Після першої години ночі 20 квітня під час наближення до гори групу без попередження обстріляли російські спецпризначенці. Зав'язався бій. Бойовики швидко отримали підкріплення. Під тиском противника група українських добровольців вимушена була залишити місце бою. Завдання не було виконано. Але цей бій став відомий завдяки розтиражованому в російських засобах масової інформації повідомленню про участь українських "карателів" у боротьбі з "сепаратистами" сходу України, адже в одязі убитого

добровольця М. Станіславенка, тіло якого не змогли забрати побратими, знайшли візитку ГО "Правий сектор" [8, с. 280-283].

У червні 2014 року в секторі "Д" відбувся першій бій за курган Савур-Могила, який прийняли розвідники 3-го опСпП ЗС України. Для сил АТО бої за панування на кургані відбувалися зі змінним успіхом. Починаючи з 29 липня 2014 року, сили АТО сектору "Д" провели кілька невдалих спроб вибити бойовиків із кургану Савур-Могила. Серед сил АТО, що штурмували н.п. Степанівка, діяв добровольчий загін із представників ДУК (позивний старшого - "Вольф") [15, с. 50].

14 липня 2014 року під час спланованого поетапного визволення населених пунктів у секторі "А" Луганської області підрозділами батальйонною тактичною групою (далі - БТГр) 80-ї оаебр, БТГр 128 огпбр, розвідувальною групою 8-го окремого полку спеціального призначення (далі - опСпП) та 24-го бТрО "Айдар" - було очищено від бойовиків населений пункт Щастя. У секторі "Б", реалізуючи план взяття в оточення міста Донецьк, у липні 2014 року 93 омбр послідовно звільняла населені пункти [43, с. 188].

1 липня частина 93-ї омбр висунулася на штурм н.п. Піски, зайнятого бойовиками, які завчасно підготували позиції до кругової оборони. Бригаду в бою підтримували бійці українських добровольчих формувань МВС "Дніпро-1" та "Шахтарськ". Цей укріплений район бойовиків у засобах масової інформації був названий "Республіка Міст". Одночасно біля Пісків добровольчий батальйон "Донбас", 5-та рота 93-ї омбр та бійці Добровольчого українського корпусу (ДУК) штурмували бойовиків, які захопили населений пункт Карлівку. Лише 24 липня 2014 року Піски остаточно було взято під контроль силами АТО [25].

24 липня 2014 року завдяки вдалій масштабній загальновійськовій операції у секторі "А" визволено сильно укріплене та насичене бойовиками місто Лисичанськ. В операції брали участь 1 БТГр 95-ї оаебр, 1 і 2 БТГр 24-ї омбр, БТГр 51-ї омбр, а також добровольчий батальйон "Донбас". Під час визволення міста 24 липня спільно з бійцями 95-ї омбр діяв добровольчий

батальйон НГУ "Донбас", що зачищав місто від бойовиків у напрямку центру [24]. Учасники добробатів були першими, хто надав допомогу мирним жителям у звільненому Лисичанську, організовуючи разом з волонтерами з Вінниці роздачу продуктів [43, с. 190].

Українські добровольчі формування ЗС України - 39-й і 40-й батальйони територіальної оборони були серед основних сил сектору "Б", що наприкінці липня та на початку серпня 2014 р. виконували завдання штабу АТО з оточення Донецька.

13 серпня 2014 року підрозділи сектору "А" (1 БТГр 80-ї оаебр, БТГр 24-ї омбр) зайняли зі сходу від Луганська н.п. Новосвітлівка і Хрящувате, тим самим перекрили забезпечення бойовиків по дорозі Луганськ Краснодон. Разом із силами сектору в операції брав участь 24-й бТро "Айдар", який за день зробив марш від Щастя протяжністю майже в 100 км і вступив у бій. Учасник тих подій боєць "Айдару" В. Скакун пригадував, що в Новосвітлівку заходило близько 130 бійців, а в Хрящувате - 80 бійців від 24 бТро [19, с. 160-162].

20 серпня 2014 року підрозділи російських окупаційних військ у складі трьох рот із танками та броньованою технікою за підтримки артилерійського вогню прорвали оборону сектору "А" з боку н.п. Розкішне у напрямку Георгіївки. Їх успішне та стрімке просування було зупинено поблизу м.Лутугине на висоті "Сармат", яку героїчно разом із військовослужбовцями 9-ї роти 3 БТГр 24-ї омбр утримували бійці добровольчого батальйону МВС "Шторм". Оборону очолював офіцер 24-ї омбр із позивним "Сармат". Завдяки стійкості тих, хто оборонявся, сили АТО провели вдалу контратаку та завдали значних втрат окупаційним військам (що наступали) як у техніці, так і в живій силі [10].

У Дніпрі на чолі із заступником голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації Г. Корбаном відбулася зустріч командирів добровольчих батальйонів: А. Білецького (батальйон "Азов"), А. Філоненка ("Шахтарськ"), Ю. Берези ("Дніпро-1"), С. Семенченка ("Донбас"). На зустрічі був присутній керівник сектору "Б" генерал-лейтенант Р. Хомчак, який

охарактеризував обстановку в Іловайську. Учасники обговорили заходи взаємодії батальйонів із силами сектору щодо визволення Іловайська [16]. Українські добровольчі загони МВС-У брали участь у штурмі та очищенні міста Іловайськ від бойовиків. 18 серпня батальйони територіальної оборони вибили бойовиків із блокпостів, розташованих на околиці міста, та закріпилися там [16, с. 18, 24]. Батальйони "Азов" і "Шахтарськ" увійшли в місто і потіснили бойовиків. Посеред Іловайська поблизу залізничних колій підрозділи "Азову" і "Шахтарська" наштовхнулися на укріплений район бойовиків, які шалено опиралися. Зав'язалися вуличні бої. Батальйони після перших боїв зазнали значних втрат, тому їх командири були вимушені вивести особовий склад з міста. У цей же час в Іловайськ увійшли бійці "Донбасу" та "Дніпро-1", закріпилися та розпочали зачистку міста. На заміну батальйонам "Азов" і "Шахтарськ" прибули добровольчі формування МВС "Херсон", "Світязь", "Івано-Франківськ", "Миротворець" [43, с. 195].

Добробати взяли участь в боях за Донецький аеропорт (ДАП) з 26 травня 2014 року до 22 січня 2015 року. Спочатку бойові дії за ДАП вели військовослужбовці 3 опСпП і групи добровольців від ГО "Правий сектор". Опісля низки невдалих спроб захопити ДАП бойовики блокували захисників аеропорту. Однак 26 липня 2014 року українське угруповання сектору "Д" у складі 93-ї омбр та батальйонів псмоп "Дніпро-1" і "Шахтарськ" розблокували Донецький аеропорт. З 4 жовтня, після того, як на територію ДАП для підсилення захисників зайшла група військовослужбовців від 95-ї оаебр, відбувся умовний розподіл відповідальності за об'єкти. Воїни 79-ї оаебр та бійці ДУК спільно утримували позиції у старому терміналі [13, с. 134]. Оборона аеропорту тривала до 22 січня 2015 року. 29 січня 2015 року командування сектору "А" здійснило спробу вибити бойовиків, які зайняли більшу частину м. Вуглегірська (за винятком південної, де ще перебували підрозділи МВС та ЗС України). Для цього залучили взвод із бронетехнікою від 30-ї омбр, спільно з яким активно діяли українські добровольчі формування: від НГУ - батальйон "Донбас" і батальйон імені С. Кульчицького,

із представників яких сформовано зведену групу (70 осіб), від МВС - рота псмоп "Світязь" (39 осіб). Після полудня противник додатково ввів у бій свіжі резерви, внаслідок чого була загроза знищення. У той самий час від командування сектору надійшов наказ про відхід підрозділів ЗС України та зведеної групи добровольчих батальйонів.

31 січня бойовики отримали допомогу у вигляді батальйонної тактичної групи, посиленої танками і легкою броньованою технікою. Загальна чисельність бойовиків становила майже 2000 осіб. Цього ж дня командир роти псмоп "Світязь" Олександр Парцевич, ввівши противника в оману, вивів із оточення ввірений особовий склад (який позитивно показав себе у бойових діях 29-31 січня 2015 р.). За героїчні та вмілі дії з оборони Вуглегірська, а також за вдалий відхід без втрат міністр внутрішніх справ нагородив 39 бійців роти псмоп "Світязь" (Волинська область), які з честю витримали тридобові безперервні бої [11].

Основним організатором та учасником бою в Широкинській операції, проведений з 10 по 16 лютого 2015 року, був добровольчий полк НГУ "Азов" (командир А. Білецький), чисельність якого на той час становила близько 800 осіб (хоча у бою взяла участь менша кількість бійців). З 7 лютого 2015 року на озброєння полку надійшли шість броневих автомобілів "Спартан", оснащених інтегрованими комплексами, до складу яких входять пульти дистанційного керування і протитанкові керовані ракети. Ця система вогню здатна знищувати танки і вертольоти [18].

Додатковими силами, залученими до так званої Широкинської наступальної операції 10-15 лютого 2015 року, була частка від українських добровольчих формувань зі складу МВС: підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення "Берда", "Східний корпус", "Сокіл" і "Скіф". Прогнозованою чисельністю особового складу, який брав від них участь у боях, було 30, 40, 15 та 50 осіб відповідно. Озброєння цих підрозділів було переважно стрілецьким [43, с. 205, 207]. 10 лютого 2015 року особовий склад полку "Азов" і доданих сил висунувся на напрямку наступу і почав бойові дії

[22, с. 37]. 1-ша рота визволила Павлопіль, водночас 2-га рота та частина добровольчого формування МВС "Східний Корпус" визволила Широкине, маючи незначний вогневий контакт із бойовиками, які не очікували нападу і швидко відступили. 3-тя рота зайшла в Комінтернове, де противника застали зненацька, він не чинив опору і стрімко відступив [22, с. 35].

Після визволення Широкиного 2-га рота полку виконувала завдання з визволення Саханки від бойовиків. ротягом 11 лютого полк "Азов" утримував Широкине і Лебединське та проводив заходи з укріплення позицій. Противник накопичував сили і засоби та не вів активних дій, за винятком обстрілу артилерією позицій 2-ї роти. Очевидець, боєць 2-ї роти з позивним "Танцор", пригадував, що на командному пункті "Маяк" в Широкиному він спільно з представником від артилерії корегував артилерійський вогонь доданих від ЗС України 14 гаубиць [22, с. 36].

12 і 13 лютого противник продовжував інтенсивно обстрілювати артилерією позиції полку в Широкиному, а в перервах між обстрілами провів три атаки, які бійці українських добровольчих батальйонів успішно відбили, а, крім того, провели дві контратаки. 12 лютого від НГУ у тактичне підпорядкування полку "Азов" надійшов взвод танків (3 од.), який відразу направили до Широкиного. Цього ж дня відбулася ротация бійців 3-ї роти, які перебували на позиціях поблизу Лебединського, на бійців 1-ї роти [22, с. 44].

У ніч з 14 на 15 лютого командування добровольчого полку "Азов" провело заходи з накопичення сил і засобів для вибиття бойовиків із Широкиного та подальшої зачистки. Так, на позиції 2-ї роти було направлено частину особового складу 1-ї роти. За спогадами бійців полку відомо, що там були представники морської піхоти з власними танками та БМП від ЗС України [22, с. 42], взвод від батальйону "Донбас", а також українські добровольчі формування від МВС "Берда" та "Східний корпус". О 6 год ранку 15 лютого було розпочато наступ зведеної групи на позиції бойовиків. Однак група потрапила в засідку, зазнала втрат і зупинилася. Бойовики відразу ж розпочали контрнаступ наявною у них бронетехнікою, але їх зупинили

українські добровольці. Починаючи з 16 лютого 2015 року, бої у Широкиному набули позиційного характеру: активно застосовувалася артилерія, противник мінував території, діяли диверсійно-розвідувальні групи.

Таким чином, українські добровольчі формування досягли багатьох бойових перемог протягом 2014-2015 років. Найбільших успіхів було досягнуто під час співпраці з Збройними Силами України, які мали краще озброєння та володіли фахівцями у керівному складі. Українські добровольчі формування, що не входили до складу Збройних Сил України, але брали участь у антитерористичній операції, виконували завдання, характерні для Збройних Сил України - здійснювали бойові дії на лінії зіткнення з противником [43, с. 218].

На середину серпня 2014 року чисельність осіб учасників неофіційних добровольчих батальйонів у зоні АТО, які не підпорядковувалися штабу АТО і не входили до складу їх сил і засобів, а самостійно діяли на власний розсуд, становила близько 4 тис. осіб. У той же час чисельність особового складу ЗС України, МВС, СБУ, НГУ, ДПС України, які входили до складу сил і засобів штабу АТО, налічувала близько 40 тисяч осіб.

Усе спорядження, провіант, спеціальні засоби, техніка та навіть зброя добробатів постачалися волонтерами. Це також відображало певні традиції, що існували в Україні. Військові підрозділи, які захищали державу, забезпечувалися не лише державою, але й добровольцями, які допомагали їхньому зброєнню. Члени добровольчих загонів, в певній мірі, сприяли також становленню Збройних Сил України, оскільки вони були мотивовані та розуміли, за що вони воюють. Вони стали прикладом та підняли бойовий дух військовослужбовців. За думкою більшості командирів військових підрозділів, модель добровольчої армії, яка є високомотивованою та високоморальною, стала зразком для наслідування для всіх військових [7].

Влітку та восени 2014 року більшість добровольчих батальйонів перейшла в підпорядкування МВС-У, тоді як деякі з них були включені до складу ЗСУ. У 2015 році у східних областях України функціонувало

приблизно 30 батальйонів добровольців, більшість з яких володіла бойовим досвідом. Учасники добробатів пройшли відповідну військову підготовку, що сприяло зменшенню втрат серед особового складу [43, 92].

На той час, у період 2014-2015 рр., добровольчі батальйони були класифіковані наступним чином:

- Батальйони територіальної оборони, які здійснювали оборону в певних територіальних районах
- Спеціальні батальйони органів МВС, що були підпорядковані до Міністерства внутрішніх справ України;
- Добробати, що входили до складу Національної гвардії України [1];
- Батальйони, які не стали складовою частиною Збройних Сил України, зокрема «Правий сектор» та «Організація Українських Націоналістів».

Волонтерський рух, який проявився в ході Революції Гідності, став значущим фактором у протистоянні військового конфлікту та наданні допомоги переселенцям зі Сходу України, Криму та Донбасу, а також військовим в зоні АТО. Поширення волонтерства в 2014-2015 роках мало свої причини у незбалансованості взаємодії державних органів влади, нездатності своєчасно реагувати на ситуації військового конфлікту, невиконанні зобов'язань забезпечення соціальної та особистісної безпеки, що призвело до нездатності приймати ефективні управлінські рішення, а також неефективної системи забезпечення Збройних Сил України.

Однією з особливостей українського волонтерського руху в період 2014-2015 років є значна кількість неформальних ініціатив, які з'явилися під час Революції Гідності і з часом переключили свою діяльність на допомогу Збройним Силам України, Національній гвардії України, добровольчим батальйонам та переселенцям з Криму та Донбасу [3]. Волонтери відіграли визначну роль у забезпеченні бойової готовності силових структур під час протистояння збройній агресії в зоні АТО, що було визнано Збройними

Силами України. Поступово відбувалося інституціоналізація волонтерського руху та його включення у соціальні процеси на постійній основі. Ті люди та структури, які намагалися систематизувати свою діяльність, отримали офіційний статус, що сприяло розширенню можливостей співпраці з урядовими структурами та міжнародними організаціями, а також можливість наймати співробітників на оплатній основі та інші переваги [29].

Мотиви участі волонтерів включають наступні аспекти:

- Реалізація соціальної відповідальності через громадські ініціативи, спрямовані на вирішення актуальних соціальних та інших проблем з використанням власних або громадських ресурсів.
- Виконання особистого обов'язку перед собою і суспільством, відповідно до принципу: "Якщо не я, то хто?".
- Бажання та можливість добровільно та безоплатно допомагати тим, хто потребує підтримки, реалізація моральних та релігійних принципів, відчуття власної цінності та корисності для інших людей.
- Самореалізація особистості та подальший професійний розвиток через волонтерську діяльність.
- Моральне задоволення від вдячності та визнання осіб, яким надана допомога.
- Забезпечення широких можливостей, включаючи доступ та розпорядження фінансовими та іншими ресурсами і т.п. [29].

Ці мотиви визначають основні причини, які спонукають осіб до активної участі у волонтерському русі.

Більшість волонтерів та засновників благодійних організацій, які включились до волонтерської діяльності у ході Революції Гідності та активно допомагали військовим у зоні АТО і внутрішньо переміщеним людям, не були громадськими активістами з відповідним досвідом, а прийшли з інших сфер діяльності.

Основними адресатами широкомасштабної волонтерської допомоги у період 2014–2015 рр. були наступні групи:

- Українська армія: волонтери забезпечували матеріальне забезпечення бійців АТО, зокрема, збирали харчі, теплі речі, амуніцію, ліки, засоби гігієни. Також надавалася технічна допомога, зокрема, ремонт, удосконалення та бронювання бойових машин.

- Поранені бійці АТО, військові госпіталі та лікарні: волонтери надавали допомогу пораненим військовим, які перебували у медичних установах. Це включало інформаційно-пошукову допомогу та підтримку в обміні полонених між різними сторонами військового конфлікту.

- Полонені бійці з зони АТО та їх сім'ї: волонтери надавали допомогу у пошуку інформації про полонених та допомагали в організації обміну полоненими. Також здійснювалася підтримка сімей полонених осіб.

- Сім'ї вимушених переселенців з Криму та територій АТО: волонтери надавали потрібну допомогу та консультації у різних питаннях, сприяли їх адаптації та надавали підтримку.

- Сім'ї учасників АТО та сім'ї загиблих: волонтери надавали матеріальну, психологічну та гуманітарну допомогу родинам учасників АТО та загиблих бійців.

- Мирне населення територій зони АТО: волонтери здійснювали збір коштів, одягу, провіанту, а також доставляли зібрану допомогу до населення. Також вони організовували підготовку маршрутів та транспорту для евакуації осіб з зони АТО.

Волонтерство в Україні у період з 2014 по 2015 роки може бути характеризоване значною кількістю нестандартних для світової практики напрямів діяльності. Цей період був викликаний реакцією народу України на дії з боку Російської Федерації, зокрема, анексію Автономної Республіки Крим та часткову окупацію Донецької та Луганської областей[29]. Саме

волонтерська допомога була визначальною для діяльності добровольчих батальйонів у 2014-2015 рр.

Отже, українські добровольчі формування виникли внаслідок об'єктивних умов і обставин. Серед передумов їх виникнення можна виділити незаконне втручання Російської Федерації та її спецслужб у внутрішню та зовнішню політику України, створення та фінансування громадських та політичних об'єднань, що займалися російською пропагандою на території України, наявність агентурної мережі та прибічників Росії серед працівників силових структур, а також бездіяльність держави щодо цих фактів.

Самооборонний рух, що утворився під час Революції Гідності, і в процесі воєнного конфлікту з Росією перетворився на підрозділи добровольців, які брали активну участь у захисті України. Створення добровольчих військових формувань відбувалося за українськими традиціями, зокрема, за козацькою традицією. Багато з добровольчих формувань почали своє існування як Самооборона Майдану, яка була громадським рухом з метою протидії силовим формуванням, що намагалися придушити Майдан. Пізніше вони перетворилися на військові добровольчі батальйони, які формувалися переважно з добровольців через військкомати. У першій стадії формування добровольчих батальйонів виникали проблеми з нестачею зброї та військового спорядження, а також з недовірою військових командирів Збройних Сил України.

Українські добровольці, військові та громадські активісти з різних країн світу встали на захист України з початку 2014 року. Вони стали прикладом самовідданості та рішучої відсічі планам Росії щодо окупації України. Кількість неофіційних добровольчих батальйонів у зоні АТО, які не підпорядковувалися штабу АТО і не входили до складу їх сил і засобів, а самостійно діяли на власний розсуд, становила близько 4 тис. осіб.

Отже, українські добровольчі формування досягли багатьох бойових перемог протягом 2014-2015 років. Добробати взяли участь у збройних сутичках за Слов'янськ, Маріуполь, Піски, Лисичанськ, Іловайськ, Савур-

Могилу, Донецький аеропорт, Вуглегірськ (Дебальцево), Широкине. Беззаперечним є те, що згадані бої мали вплив на хід АТО.

Велику роль у забезпеченні добробатів відіграв волонтерський рух в Україні протягом 2014-2015 років. Він не лише забезпечував допомогу особам та структурам, що її потребували, але й сприяв розробці та реалізації ефективних рішень для покращення функціонування державних структур, зокрема у військовій сфері. Волонтерський рух в Україні виявився важливим чинником в захисті України та зміцненні національного духу під час складних випробувань, спричинених агресією Російської Федерації.

1.3 Батальйон Айдар. Створення. Організація. Структура. Військова діяльність.

Батальйон Айдар є одним з добровольчих військових формувань, яке виникло в Україні під час конфлікту на Сході країни в 2014 році. Створення цього батальйону відображає складний соціополітичний контекст того періоду, а також потребу відповіді на виклики, які ставила перед Україною російська агресія.

Становлення Батальйону Айдар пов'язане зі зростанням загрози з боку Російської Федерації та початком військових дій на території Донецької та Луганської областей. Відповідно до деяких джерел, батальйон було офіційно сформовано 25 вересня 2014 року. Його назва "Айдар" походить від річки Айдар, яка протікає у Луганській області[37].

Батальйон Айдар був сформований переважно з добровольців, серед яких були як цивільні громадяни, так і ветерани різних військових підрозділів. Він привертав до себе увагу через свою визначну активність та енергію, а також готовність вступити в бій з російськими збройними формуваннями.

Створення Батальйону Айдар мало свої передумови. Серед них можна виокремити загострення внутрішньополітичної ситуації в Україні, анексію Криму та окупацію окремих районів на Сході країни російськими військами. Ці події спричинили нестабільність та загрозу для територіальної цілісності України, що стимулювало формування добровольчих військових підрозділів.

Створення Батальйону Айдар мало також підґрунтя у соціальних та культурних традиціях України. Воно відображало козацькі цінності та самовідданість, які були важливими складниками національної ідентичності. Цей батальйон став символом боротьби за незалежність та територіальну цілісність України[43].

Організація батальйону "Айдар" представляє собою складний процес, який відбувався в Україні під час конфлікту на Сході країни в 2014 році. Створення та функціонування цього добровольчого військового формування

відображає важливі аспекти організаційної структури, лідерства та мотивації українських волонтерів.

Організаційний процес формування батальйону "Айдар" розпочався у весною 2014 року. Спочатку була визначена потреба у створенні військового підрозділу, що мав би виступати в якості добровольчої сили для захисту національних інтересів та територіальної цілісності України. Процес формування включав в себе збір добровольців, які виявили бажання приєднатися до батальйону, проведення відбору та навчання військових навичок[37].

Лідерська структура батальйону "Айдар" була організована з урахуванням потреб в ефективному управлінні та координації дій під час бойових операцій. Було призначено командування, яке включало в себе командира батальйону, його заступників та інших керівників підрозділів. Командування забезпечувало виконання бойових завдань, розробку стратегічних планів та контроль за дисципліною та підготовкою бійців.

Мотивація добровольців, які вступили до складу батальйону "Айдар", грає важливу роль у їхній бойовій готовності та відданості справі захисту України. Багато з них сприймали як можливість особистого самовиявлення та покладання сильного акценту на національну самосвідомість. Мотиваційні фактори також включали патріотичні почуття, бажання захищати свою країну від зовнішньої агресії та солідарність з іншими волонтерами[35].

Важливою складовою успіху організації батальйону "Айдар" була співпраця з державними структурами, зокрема Збройними Силами України. Це передбачало встановлення комунікаційних зв'язків, обмін інформацією та координацію дій під час спільних бойових операцій. Така співпраця дозволяла батальйону "Айдар" бути більш ефективним у своїх діях та забезпечувати взаємодію з іншими військовими підрозділами.

Структура батальйону "Айдар" відображає організаційну систему та ієрархію цього добровольчого військового формування, яке було створене під час конфлікту на Сході України у 2014 році. Ця структура спроектована з

метою забезпечення ефективності командування, координації дій та виконання бойових завдань[43].

Батальйон "Айдар" складався з декількох ключових елементів, які включали:

- Командування: Центральною складовою частиною структури батальйону було командування, яке включало командира батальйону, його заступників та інших військових керівників. Командування відповідало за прийняття стратегічних рішень, розробку планів операцій та контроль за дисципліною та підготовкою бійців.

- Роти: Батальйон "Айдар" складався з кількох рот, які були основними тактичними одиницями. Кожна рота мала свою чисельність та бойове призначення. Зазвичай, рота складалася з кількох взводів та включала в себе командира роти, його заступників та різні спеціалізовані підрозділи, такі як стрілецькі, машинні гвинтівки, гранатометні групи тощо.

- Взводи: Взводи були складовою частиною рот та виконували різноманітні завдання на полі бою. Вони склалися з кількох стрілецьких груп, які були основними бойовими одиницями. Взвод включав командира взводу, його заступників та різні спеціалізовані підрозділи.

- Спеціальні підрозділи: Батальйон "Айдар" також мав спеціальні підрозділи, які виконували конкретні завдання. Ці підрозділи включали саперні групи для розмінування та інженерні завдання, розвідувальні групи для збору інформації про противника, медичні групи для надання першої медичної допомоги та інші спеціалізовані одиниці[43].

Крім того, батальйон "Айдар" мав також адміністративні та логістичні підрозділи, які забезпечували необхідні ресурси, комунікацію та логістичну підтримку для військових операцій.

У 2014-2015 роках батальйон "Айдар" брав участь у численних операціях на сході України, де відбувався збройний конфлікт з сепаратистськими силами та російськими військами. Зокрема, 14 липня 2014 р. під час спланованого поетапного визволення населених пунктів у секторі "А" Луганської області підрозділами – батальйонною тактичною групою (далі –БТГр) 80-ї оаебр, БТГр 128-ї огпбр, розвідувальною групою 8-го окремого полку спеціального призначення (далі –опСпП) та 24-го бТрО "Айдар" –було очищено від бойовиків населений пункт Щастя.

13 серпня 2014 року підрозділи сектору "А" (1 БТГр 80-ї оаебр, БТГр 24-ї омбр) зайняли зі сходу від Луганська н.п. Новосвітлівка і Хрящувате, тим самим перекрили забезпечення бойовиків по дорозі Луганськ Краснодон. Разом із силами сектору в операції брав участь 24-й бТро "Айдар", який за день зробив марш від Щастя протяжністю майже в 100 км і вступив у бій. Учасник тих подій боєць "Айдару" В. Скакун пригадував, що в Новосвітлівку заходило близько 130 бійців, а в Хрящувате - 80 бійців від 24 бТро [19, с. 160-162].

Батальйон "Айдар" також забезпечував контроль над стратегічними дорогами, що сполучали різні населені пункти та важливі об'єкти. Це було важливо для забезпечення руху військ, гуманітарної допомоги та захисту цивільного населення. Батальйон "Айдар" здійснював розвідувальні операції для збору інформації про розташування сил противника, його дії та інші розвідувальні дані. Ця інформація була важливою для планування операцій та прийняття стратегічних рішень. Окремим видом діяльності стала боротьба з контрабандою, включаючи незаконний перетин кордону, торгівлю забороненими речовинами та зброєю. Вони співпрацювали з прикордонними службами та правоохоронними органами для запобігання таким діям[25].

Отже, створення Батальйону Айдар було відповіддю на складну ситуацію, викликану російською агресією в Україні. Воно відображало громадську активність, готовність відстоювати національні інтереси та боротьбу за свободу та незалежність країни. Батальйон Айдар став важливим

елементом української оборонної системи та виявився визначним символом національного опору під час військового конфлікту.

Загалом, організація батальйону "Айдар" є важливим прикладом добровольчого руху в Україні, що був активований під час військового конфлікту. Вона демонструє важливі аспекти організаційної структури, лідерства та мотивації в контексті військових формувань. Цей батальйон став символом силового опору та самовідданості в боротьбі за незалежність та територіальну цілісність України.

Таким чином, формування добровольчих батальйонів в Україні було спричинене кількома факторами – самооборонний досвід Майдану, загроза з боку Росії, загострення ситуації в Україні. Державні органи, зокрема правоохоронні та військові структури, були недостатньо готові забезпечити національну безпеку, що створило порожнечу, яку добровольчі батальйони намагалися заповнити. Політичні організації, які мали досвід участі у протестних рухах, відіграли значну роль у формуванні добровольчих батальйонів. Вони координували та мобілізували зусилля громадян, надавали підтримку та організованість у боротьбі за захист країни.

Добробати почалися як самооборонний рух під час Революції Гідності і перетворилися на добровольчі військові батальйони. Проблеми виникали зі зброєю та спорядженням, але добровольці показали самовідданість і відсіч Росії. Багато батальйонів діяли незалежно від штабу АТО. Добровольчі формування досягли успіху у боях за багато міст. Волонтерський рух в Україні відіграв важливу роль у підтримці та зміцненні силових структур та національного духу.

Батальйон "Айдар" був активною військовою одиницею, яка брала участь у важливих операціях у 2014-2015 роках на сході України. Вони були частиною Антитерористичної операції (АТО) та здійснювали важливі завдання, такі як визволення населених пунктів, контроль над стратегічними дорогами, розвідувальні дії та боротьба з контрабандою.

Участь батальйону "Айдар" у цих операціях була важливою для відновлення контролю української влади над територіями, які перебували під контролем сепаратистів. Вони виконували свої завдання у складних умовах збройного конфлікту, виставляючи своє життя на ризик.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

2.1. Громадянська компетентність як основа розбудови громадянського суспільства в Україні.

Існування громадського суспільства ґрунтується на втіленні певних цінностей у соціальній практиці, зокрема справедливості, свободі, рівності, відповідальності, безпеці та інших. Під час трансформації суспільства від тоталітаризму до демократії, особливою важливістю набуває розвиток громадянської відповідальності серед усіх учасників цих суспільних змін [27].

Зростання громадянського суспільства як сфери самовираження вільних індивідуальностей, горизонтальних зв'язків, що не обумовлені державою, та добровільних об'єднань можливе лише за умови наявності та вияву громадянської компетентності серед його учасників. В освітній сфері це стає об'єктом уваги для педагогів, психологів, філологів, соціологів, які досліджують інтердисциплінарне поняття компетентності та застосовують компетентнісний підхід у своїй роботі.

Наукова література, присвячена цій темі, висловлює думку, що громадянська компетентність індивідуальності є комплексом готовності й здатностей, які надають перспективу для активного, відповідального та ефективного застосування системи прав і свобод, а також практичного використання знань з громадянознавства. Готовність включає в себе вміння, знання, мотиви, цінності й здатності людини, а також її активний стан, установки на певну модель поведінки та готовність до виконання необхідних завдань. Здатність розглядається як вроджена суспільна обдарованість особи та її соціальна результативність [34]. До складових громадянської компетентності людини, які мають формуватись у школі входять: громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і

способи життя і реалізації потреб і інтересів особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі демократичної держави взагалі, та української зокрема; громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань; громадянські чесноти – норми, установки, цінності й якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства.

Проявами громадянської компетентності є такі характеристичні якості особистості, як впевненість і відповідальність, які проявляються в умінні критично мислити, спроможності до співробітництва з метою досягнення обраної мети, схваленні рішень, особистій відповідальності, ставленні до правил як правильних моделей поведінки, лояльності та плюралізму [40, с. 19].

Згідно з Ю. Е. Подлесною, громадянська компетентність складається з ціннісно-ментальних, фахових, соціокультурних та морально-етичних компонентів. Вона визначається як знання, вміння та навички, які мотивують особистісну та групову активність індивідуальності [41, с. 9]. О. І. Пометун розглядає складові громадянської компетентності наступним чином: знання, уявлення (знаннєвий складник); уміння, навички (діяльнісний складник); ставлення, переживання, ціннісні орієнтації тощо (мотиваційно-ціннісний складник); сфера самореалізації (особистісно-творчий складник) [32].

У сучасній педагогіці існує різноманітне розуміння громадянської компетентності. Один з варіантів трактування полягає у сприйнятті її як комплексу певних знань, навичок, умінь, переживань, переконань особистості, емоцій [24].

В Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що головна мета громадянського виховання полягає у формуванні у молодих людей здатності продуктивно трудитися і навчатися протягом усього життя, берегти та збагачувати державні та людські цінності культури, сприяти розвитку й зміцненню суверенної, незалежної, демократичної України, як важливого компонента світового та європейського громадянства [15].

У Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (проект), затвердженій 17 серпня 2000 року, відзначається важлива роль предметів соціально-гуманітарного циклу, таких як географія, історія, суспільствознавство, природознавство, українська та світова література, у формуванні громадянської компетентності [11].

Громадянська компетентність виступає однією з ключових аспектів сучасної освіти, особливо через події в Криму та часткову окупацію Луганської та Донецької областей, а також агресію з боку Російської Федерації [24].

Громадянська компетентність означає здатність та готовність особи результативно та активно здійснювати дії відповідно до демократичних принципів та громадянської позиції. Це передбачає наявність в учнів відповідної життєвої позиції та свідомої готовності її реалізовувати.

Дослідження Т. Смагіної вказують на те, що формування та подальше вдосконалення громадянської компетентності учнів спрямоване на покращення їх знань і наукових понять про взаємовідношення громадян і держави, громадян і суспільства, стосунків між людьми; розвитку практичних умінь, способів діяльності, моделей поведінки, в яких проявляється їх громадянська свідомість; врахування індивідуальних смислів та громадянських цінностей учнів; набуття досвіду індивідуального розв'язання проблем приватного та публічного характеру людини в громадянському суспільстві [42, с. 44].

Громадянська компетентність залежить від моделі соціальної співдружності, яка визначає стратегії тотожності та встановлює галузі самореалізації для особистості. Однак, процес формування української системи громадянської освіти зустрічає труднощі, особливо в створенні ефективного механізму взаємодії між країною, громадським сектором та науковими установами в галузі громадянської освіти [2]. Таке співробітництво надасть країні знання про суспільні потреби та відповідні пропозиції для їх задоволення. В результаті цього співробітництва може відбутися прогрес у

моделі соціального партнерства між громадянським суспільством і країною. Наукові установи, взаємодіючи в такому процесі, отримають можливість удосконалити методики та розробити необхідні технології освітнього впливу, які будуть відповідати культурному середовищу, і на практиці зможуть реалізувати концепції формування громадянської культури [22].

Для формування громадянської компетентності важливу роль відіграє військово-патріотичне виховання, яке сприяє формуванню громадянина-патріота, розвиває повне усвідомлення громадянських обов'язків учнів, їх готовність захищати Вітчизну у будь-який час, надає можливість засвоїти військові та військово-технічні знання, пропагує фізичне вдосконалення, а також вивчення військових традицій та славних сторінок історії України та її Збройних Сил. Військово-патріотичне виховання здійснюється переважно під час вивчення історії, де учням закладаються міцні основи знань і формується світогляд та національна самосвідомість.

2.2. Методика формування громадянської компетентності на уроках історії на прикладі дослідження українських добробатів у 2014-2015 рр.

Огляд наукових досліджень, проведених зарубіжними та українськими дослідниками, свідчить про те, що компетентність в освіті є новим результатом, що відрізняється від традиційних знань, умінь і навичок. Вчені згодні, що структура компетентності є комплексною. Когнітивний компонент включає опори, ключові уявлення та опорні знання, які відрізняються внутрішньою будовою, універсальністю і можливістю застосування в різних ситуаціях. Аксиологічний компонент включає почуття, емоції, установки, цінності, ставлення та інше. Діяльнісний, операційний компонент визначає базові вміння, загальні методи навчання [31].

Аналізуючи громадянознавчі знання за їх структурою, вони включають поняття, зв'язки, громадянознавчі факти, ідеї, тенденції тощо. За змістом, ці знання охоплюють розуміння суспільних взаємовідносин, культурних пам'яток власного та інших народів, цінностей соціального життя, таких як права людини, свобода, справедливість, рівність, норми та прийоми взаємодії між різними культурами та етносами, політичне життя суспільства, процеси становлення держави, механізми функціонування політичної системи, механізми захисту прав людини тощо [8].

У «Концепції громадянської освіти у школах України» визначено, що громадянська освіта є систематичною і спеціалізованою підготовкою до демократичного життя [12]. Значну увагу громадському вихованню приділяв В.О. Сухомлинський, який зазначав, що громадянське виховання полягає в вихованні на громадянських ідеях, які є святинями, здобутими людством [49, с. 365]. Шкільний заклад впливає на формування громадянського бачення світу у свідомості учнів, тому В.О. Сухомлинський високо цінував діяльність класних керівників і вчителів гуманітарних наук [36].

У старшій школі слід концентрувати увагу на політологічних, правових й економічних аспектах громадянської компетентності, які передбачають

глибоке розуміння учнем сутності демократії, форм участі громадян у житті суспільства і держави, їхніх прав і обов'язків, прав і свобод людини, форм і функцій державної влади, процесів прийняття рішень та контролю за ними, суті ринкових відносин, економічних чинників розвитку демократичного суспільства. Особливістю формування громадянських умінь на цьому рівні освіти є здатність учня свідомо застосовувати набуті знання, уміння та навички для вирішення проблем власного життя, життя громади, держави і суспільства, орієнтуючись на цінності громадянського суспільства.

Аналіз історичного досвіду українських добровольчих формувань має потенціал сприяти формуванню громадянської компетентності учнів як на уроках історії, так і в позакласній роботі [23].

При вивченні теми "Україна незалежна" у 5 класі та теми "Збройна агресія Російської Федерації проти України" у 11 класі, а також на практичному занятті "Герої російсько-української війни. Кіборги", "Україна 2019-2022 рр.", і на уроці всесвітньої історії "Агресія Росії проти України та її вплив на міжнародні відносини", ми вивчаємо причини формування добровольчих батальйонів. Проте, викладач історії також може посилатися на досягнення добровольчих батальйонів при розгляді теми історії Київської Русі, військової реформи Володимира Великого, протистояння українського народу монгольській навалі. Цікавою може бути аналогія з добровольчими формуваннями при вивченні українського козацтва і Української національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, повстаннями О. Довбуша та У. Наливайка. При вивченні історії Кирило-Мефодіївського братства, а також розгляді Шевченкових пророцтв, можна аналізувати їх як заклики до дії українських добровольців "і вражою злою кров'ю землю окропіте". Під час уроку "Політизація та радикалізація українського національного руху. Створення і діяльність політичних партій, культурно-освітніх і військово-спортивних організацій. Проблеми консолідації української нації", через приклади таких організацій, як "Січ", "Сокіл", "Пласт", "Січові стрільці", ми не тільки формуємо національну свідомість і

патріотизм, але й сприяємо служінню Батьківщині та українському народу. Тому виникає зручна аналогія з українськими добровольчими батальйонами.

Велика частина тем, що вивчаються на уроках історії у 10-му класі, може включати матеріал з історії добровольчих формувань періоду російсько-української війни. Наприклад, при вивченні теми "Україна в роки Першої світової війни", можна розглянути бойовий шлях Українських січових стрільців. При темі "Розгортання Української революції у березні–травні 1917 р." можна звернутися до історії Вільного козацтва. Подвиг під Крутами може бути дослідженим під час вивчення теми "Перша війна більшовицької Росії з УНР та проголошення незалежності УНР". Бойовий шлях Української Галицької армії можна розглянути під час вивчення теми "Західноукраїнські землі у 1918–1919 рр."

Діяльність Українського Військового Об'єднання (УВО) та Першого і Другого Зимових походів можна включити до теми "Україна навесні 1920 – у 1921 рр.". При вивченні теми "Українські землі в складі Другої Речі Посполитої" можна звернутися до причин створення та діяльності ОУН. Історія Карпатської січі і її боротьба за Карпатську Україну можуть бути включені до теми "Українські землі в складі Румунії і Чехословаччини. Карпатська Україна".

Уроки історії в 11-му класі також можуть використовувати матеріал з історії добровольчих формувань. При вивченні теми "Депортації українців. Національно-визвольний рух. Завершення радянізації західних областей УРСР" можна розглянути історію боротьби Української Повстанської Армії (УПА) проти радянського тоталітарного режиму. При темі "Опозиційний рух 60-80 рр." можна дослідити особливості національно-визвольного руху у 60-80-х роках ХХ століття. Формування українських збройних сил та інші питання, пов'язані з державотворчими процесами 90-х років і подіями в Україні з 2005 по 2013 роки, можуть бути розглянуті під час вивчення відповідних тем.

Таким чином, історія добровольчих формувань українського народу в різні періоди може стати предметом вивчення на уроках історії, як у 10-му, так і в 11-му класі.

Для формування громадянської компетентності під час навчання історії, важливо дотримуватися конкретних методичних вимог, зокрема, принципу триєдності мети. Ця мета включає утворення чіткої громадянської позиції, повагу до України, любов до рідної землі та українського народу [24]. Для досягнення цих цілей запропоновано використовувати такі методи:

Велику роль відіграють авчальні проекти. Учні можуть займатися дослідницькою роботою над конкретними історичними темами, що дозволить їм активно вивчати історію і розвивати свої компетенції. Презентації: створення і презентація інформаційних матеріалів у формі слайдів або відео можуть сприяти глибшому розумінню історичних подій.

- Випуск стінних газет: учні можуть підготувати та представити історичну інформацію у форматі стінних газет, що сприятиме спілкуванню та обміну думками.
- Підготовка музейної експозиції: створення власної музейної виставки з історичних артефактів дозволить учням глибше підійти до вивчення історії та стати активними учасниками навчального процесу.
- Відображення кращих традицій українського народу на сторінках веб-сайту: публікації, що присвячені цінностям та традиціям українського народу, можуть бути опубліковані на веб-сайті школи, що сприятиме популяризації цих цінностей серед учнів та громадськості.
- Написання рефератів: учні можуть глибше досліджувати конкретні історичні теми та писати доповіді, есе, що дозволить розвивати їхні аналітичні навички та критичне мислення.
- Створення сторінок у соціальних мережах для підтримки і популяризації добробатів: учні можуть створити спеціальні сторінки у соціальних мережах, щоб ділитися інформацією про добробатів та привертати увагу до цієї теми.

- Створення відеопрезентацій, включаючи платформу Тік-Ток: учні можуть створювати цікаві відео, що розповідають про історичні події та персонажі, залучаючи платформу Тік-Ток для більш ефективного комунікування з молодшою аудиторією. Наприклад, це можуть бути повідомлення про керівників добробатів.

Вчитель історії має можливість розвивати позитивне ставлення до пізнавальної діяльності, розвивати в учнів потребу до самопізнання, самореалізації та самовдосконалення на основі загальнолюдських і моральних цінностей, використовуючи зміст історичного матеріалу, який вивчається. Учні мають висловлювати власне ставлення до добробатів, відповідно із сучасними цінностями українського суспільства.

Ключову роль у цьому процесі відіграють діяльнісний, компетентнісний та особистісно-зорієнтований підходи. Використання активних методів навчання (АМН) має позитивний вплив на опанування навчальних матеріалів. Активне навчання передбачає організацію і проведення навчального процесу, що характеризується широким залученням учнів до пізнавальної діяльності. АМН є засобами активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, які стимулюють їх до активної ментальної та практичної праці під час опанування інформації. Важливо зауважити, що при використанні АМН активну участь у процесі вивчення матеріалу повинні брати не лише вчителі, але й учні.

Для вивчення історії добробатів рекомендується застосовувати активні методи навчання, зокрема метод проектів, ситуаційний метод, рольові та ділові ігри, метод "круглого столу". Ці методи спрямовані на індивідуальність учня, його активну участь у саморозвитку, здобуття глибоких знань, професійних навичок та творчий підхід до вирішення конкретних проблем [21].

Один з таких методів - метод проектів. Проект представляє собою комплекс пошукових, дослідницьких, обчислювальних, графічних та інших видів роботи, які учні виконують індивідуально під керівництвом вчителя з

метою практичного вирішення конкретної проблеми. Проект є практичною діяльністю, спрямованою на досягнення очікуваного результату, а сам проект є його продуктом [50, 234]. Метод проектів відноситься до активних методів навчання. Він сприяє розвитку пізнавальних, творчих навичок учнів, критичного мислення та здатності індивідуально будувати свої знання та бути осведомленим у сфері інформації. При використанні методу проектів важливо створити проблему, яка повинна завершитися реальним, помітним практичним результатом, що відображається певним способом. Метод проектів передбачає спільну діяльність учнівської групи і несе на собі відповідальність як індивідуальну, так і колективну. Все це сприяє позитивним передумовам для соціалізації особистості та підвищує активність учнів у навчальній сфері [45, 54]. Цим реалізується особистісно-орієнтований підхід.

Можливі теми проектів можуть бути наступні: "Передумови формування добровольчих батальйонів у період 2014-2015 рр.", "Фактори (ініціатори) створення добровольчих формувань у період 2014-2015 рр.", "Діяльність добровольчих формувань під час Євромайдану та Революції Гідності", "Волонтерська діяльність у період 2013-2014 рр." та інші [48, с. 32].

Ситуаційний метод є потужним стимулом, який дозволяє вчителю досягти таких цілей:

- Використання знань та навичок, отриманих учнями на уроках.
- Розвиток індивідуальних характеристик (навичок комунікації, вміння слухати співрозмовника, формулювати свої погляди з доказами, контролювати емоції під час діалогу).

Наприклад, при обговоренні проблеми контроверсійних оцінок батальйону "Азов", ми формуємо у учнів не лише логічну компетентність, але й аксіологічну. Учні мають можливість самостійно оцінити діяльність добровольців, користуючись різноманітними джерелами інформації. Таким чином, ситуаційний метод повинен мати певні характеристики, а саме:

- бути проблемним;

- основна проблема має бути актуальною та доступною для учнів;
- існування різних шляхів вирішення ситуації;
- можливість залучення допомоги при вирішенні завдання [48, с. 32].

Кейс-метод є методом розгляду ситуації, який сприяє розумінню реальної ситуації, яка включає не лише практичну проблему, але й вимагає опанування певного набору знань для розуміння цієї проблеми [20]. Кейс представляє собою спеціально підготовлену навчальну інформацію, що містить детальний опис обставин. Кейси допомагають перенести навчальний процес у реальне життя. Метою цього методу є покращення можливостей студентів у ретельному аналізі ситуації, а не встановленні оцінки ситуації. Разом з розвитком аналітичного мислення метод ситуаційних вправ є засобом контролю знань, сприяє вмінню виділяти головне від неважливого, формує відчуття відповідальності під час навчального процесу, що корисно у подальшому [47, 24].

Метод кейсів сприяє розвитку різних навичок учнів, включаючи:

- Аналітичні навички, які передбачають уміння розрізняти зміст інформації, виділяти важливу та неважливу інформацію і проводити аналіз.
- Практичні навички, які полягають у застосуванні теоретичних знань на практиці.
- Творчі навички, які включають здатність створювати нові альтернативні рішення.
- Комунікативні навички, які охоплюють уміння проводити дискусії, використовувати наочність і медіа-засоби, формувати групи, захищати свою точку зору та переконувати інших.

- Соціальні навички, які включають здатність оцінювати поведінку людей, слухати, мотивувати в процесі дискусії, підтверджувати протилежні думки та контролювати себе.

При використанні методу кейсів учням можна пропонувати такі кейси, як "Феномен українських добровольчих батальйонів 2014-2015 рр.", "Порівняння добровольчих формувань сучасності з минулими добровольчими формуваннями в Україні", "Схожості та відмінності між принципами створення та функціонування добровольчих формувань часів Запорозької Січі та добровольчих формувань 2014-2015 рр." тощо [47, 20].

«Круглий стіл» – це одна з організаційних форм пізнавальної діяльності учнів, яка дає можливість зміцнити досягнуті раніше знання, доукомплектувати нестачу інформації, створювати вміння вирішувати проблеми, укріпити позиції, навчитися правильно вести дискусію. Особливою ознакою круглого столу є з'єднання тематичної дискусії з груповою консультацією [26, 56].

Один із ефективних прийомів роботи в згаданому вище напрямку - рольова гра, яка вважається формою колективної взаємодії. Ділові бесіди і рольові ігри належать до активних методів навчання, оскільки робота учнів має продуктивний, творчий та дослідницький характер. Ці методи сприяють розвитку пізнавальної цікавості, покращують мотивацію і допомагають активізувати навчальну діяльність. Гра під час уроків допомагає зняти напругу у взаєминах, формує позитивні емоції, сприяє розвитку позитивних комунікаційних навичок та атмосфери взаємодії.

Прогресивною стороною рольових ігор є також те, що учні навчаються самостійно розробляти проект, обґрунтовувати його і захищати, а також не лише висловлювати свою думку, але й сприймати й погоджувати думки інших [21].

Наприклад, можна запропонувати наступні теми для рольової гри: "Причини інтеграції добровольчих батальйонів до складу ЗСУ 2014-2015 рр.", яка складається з двох проблем: "Діяльність держави в воєнно-оборонній сфері України в період з 1991 по 2013 рр." та "Створення боєздатних

українських військ після Революції Гідності". За допомогою інсценізації можна відтворити події весни 2014 року, наприклад, провести "Прес-конференцію учасників добровольчих батальйонів", що стане цікавою рольовою грою, яка дозволить глибше зануритися у той період через характери окремих учасників і подій.

Можна надати школярам такі теми для обговорення на круглому столі: «Самооборона Майдану як передтеча добробатів», «Чому українські громадські організації та волонтери підтримували добровольчі формування 2014 р.?» тощо.

Одним з методів, які сприяють формуванню громадянської компетентності учнів на уроках суспільного циклу, є колективні форми взаємодії, зокрема групова і парна робота. Використання цих форм спонукає до розвитку навичок спілкування, висловлювання своїх думок, критичного мислення, переконування та дискусій. Парна робота дає учням можливість подумати, обмінятися думками з партнером та потім представити свої роздуми іншим. Використання такого підходу забезпечує залучення дітей до виконання завдань. У процесі парної роботи можна виконати вправи, які за інших умов вимагали б більшої кількості часу.

Деякі приклади таких вправ включають:

- Проведення інтерв'ю та визначення партнерового ставлення до історичної події, особи або сутності документа (наприклад, виявлення відношення іноземців до волонтерського руху 2014-2015 років на основі іноземної преси).
- Критичний аналіз або коригування письмових робіт один одного (наприклад, охарактеризувати позитивне значення створення самооборонних загонів під час Євромайдану та Революції Гідності в адміністративно-територіальних одиницях України).
- Взаємна перевірка засвоєння певного навчального історичного матеріалу (учні можуть підготувати флеш-картки по хронології діяльності добробатів).

- Утворення груп слід застосовувати лише у випадках, коли завдання потребує спільної, а не індивідуальної роботи. Робота в малих групах зазвичай включає 4-6 осіб і проводиться з метою розвитку навичок співпраці та комунікації. Для цього формується 5 груп, кожна з яких отримує конкретне завдання [47, 113]. Наприклад, можна застосувати цей підхід у 11 класі під час вивчення "Історії України".

Тема: "Збройна агресія Російської Федерації проти України".

Питання: "Проаналізуйте основні характеристики, притаманні українським добровольчим формуванням у 2014-2015 роках".

Завдання для груп:

Група 1. В чому полягає принцип добровільності у створенні добровольчих формувань у 2014-2015 роках?

Група 2. В чому полягає принцип виборності командування у добровольчих формуваннях у 2014-2015 роках?

Група 3. Які особливості допомоги цивільного населення та волонтерів добровольчим формуванням у 2014-2015 роках у процесі їх формування та участі у бойових діях?

Група 4. Які особливості проведення підготовки до бойових дій у добровольчих формуваннях у 2014-2015 роках?

Група 5. Який вплив мав патріотизм та відданість справі на добровольчі формування у 2014-2015 роках на Збройні Сили України?

Метод "Займи позицію" дозволяє виділити різні позиції учнів щодо певної проблеми або неоднозначного питання. У класній кімнаті, на позначених місцях "так", "ні", "не знаю", учні мають можливість вільно рухатися і займати "свою" позицію щодо питання, поставленого вчителем [30]. Наприклад, цей метод можна застосувати у 11 класі під час вивчення теми: "Російська агресія на Сході України".

Учні аналізують у групах різницю між учасниками добровольчих батальйонів та військовими Збройних Сил України.

Учитель ставить проблемне запитання: "Чи змогли б добровольчі батальйони приймати участь у бойових діях без волонтерської допомоги на початку українсько-російського військового конфлікту на Сході України? Чи змогли б військові Збройних Сил України без підтримки добровольчих батальйонів у 2014-2015 роках протистояти російській агресії на східній території України?"

Учні займають свою позицію в приміщенні класу, аргументуючи її перед вчителем. Якщо переміщення в класній кімнаті неможливе, учні використовують кольорові картинки для вираження своєї позиції [30].

"Мозковий штурм" є інтерактивною технологією колективного обмірковування, яка часто застосовується для генерації кількох рішень конкретної проблеми. Мозковий штурм спонукає учнів розкрити свою уяву та творчість, дозволяє їм вільно висловлювати свої думки. Метою "мозкового штурму" є збір якомога більше ідей щодо проблеми від усіх учасників протягом обмеженого часу [47, с. 113].

Учитель запрошує учнів взяти участь у дискусії на основі "штурму", який складається з таких етапів: всі учасники "штурму" висловлюють пропозиції щодо вирішення поставленої проблеми (пропозиції можуть бути будь-якими, навіть фантастичними); учень або учениця записує всі ідеї, які були висловлені, на дошці; коли група вважає, що достатньо ідей було запропоновано, подання припиняється. Після певного часу, коли більшість ідей зібрані, вони аргументуються, аналізуються та вдосконалюються групою. Обираються ті ідеї, які, на думку учнів і експертної групи, найкраще зможуть розв'язати поставлену проблему [30].

Тема: "Збройна агресія Російської Федерації проти України".

Учитель формулює проблемне питання: "Якими особистими рисами та навичками повинен володіти доброволець-волонтер (на прикладі учасників добровольчо-волонтерського руху в 2014-2015 роках)?"

У класі формуються робочі групи з 3-5 учнів та експертна група, яка буде оцінювати та вибирати найкращі ідеї. Експерти приєднуються до робочих груп

(експертів призначає вчитель, вони повинні бути добре підготовлені учні, з різних сторін знайомі з даною проблематикою та можуть привести аргументи щодо своєї позиції). Учень або учениця записує всі ідеї, що висловлюю

У методі "Акваріум" одна мікрогрупа працює окремо у центрі класу, після обмірковування представляючи свої результати, тоді як інші групи слухають, не втручаючись. Після завершення цього етапу, групи зовнішнього кола обговорюють виступ мікрогрупи та власні досягнення [30].

Наприклад, в рамках уроку з історії України для 11-го класу темою є "Російська агресія на Сході України", задається питання: "Підготовка українських добровольчих формувань та їх участь у захисті територіальної цілісності України".

Групам надаються такі завдання:

Група 1: Організація бойової підготовки та забезпечення озброєнням українських добровольчих формувань.

Група 2: Участь українських добровольчих формувань в антитерористичній операції на Сході України.

Група 3: Включення українських добровольчих формувань до силових структур сектору безпеки та оборони України.

Кожна група займається обговоренням і аналізом відповідного аспекту проблеми, виробляючи власні підходи та рекомендації. На заключному етапі проводиться обговорення виступу мікрогруп та оцінювання їх досягнень [30].

«Коло ідей» є методичним прийомом, який має на меті розв'язання неоднозначних питань або формування переліку ідей, залучаючи всіх учасників до обмірковування поставленого запитання. Цей підхід використовується у випадках, коли всі групи мають розв'язати одне й те ж завдання, яке складається з кількох питань або позицій, що по черзі представляються групами.

Процес «Кола ідей» полягає в тому, що малі групи працюють над завданням і після завершення обговорюють свої результати. Коли групи готові представити інформацію, вони по черзі озвучують лише один аспект

проблеми, над якою працювали. Вчитель продовжує запитувати кожную групу по черзі, поки всі ідеї не будуть висловлені. Таким чином, кожна група має можливість розповісти про результати своєї роботи, уникнувши ситуації, коли перша група надає всю інформацію [47, 285].

Наприклад, в рамках уроку з історії України для 11-го класу за темою "Російська агресія на Сході України", запитанням для обговорення є "Підготовка українських добровольчих формувань до участі у бойових операціях".

Клас поділяється на 3 групи, кожна з яких отримує однакове завдання, що складається з кількох проблематичних позицій, які групи представляють по черзі. Учніма надається необхідна інформація.

Завдання для груп такі:

Група 1: Передумови формування добровольчих батальйонів у 2014-2015 роках.

Група 2: Участь добровольчих батальйонів у 2014-2015 роках у бойових діях на Сході України.

Група 3: Вишкільна програма.

Кожна група аналізує та обговорює відповідний аспект проблеми, розробляючи власні підходи та рекомендації. За допомогою методу «Кола ідей» вчитель керує обговоренням, дозволяючи кожній групі по черзі висловлювати свої ідеї та результати роботи [47, 285].

Після завершення роботи малих груп над завданням і готовності представити свої результати, кожна група по черзі озвучує лише один аспект проблеми, яка обмірковувалася. Вчитель продовжує запитувати кожную групу по черзі, доки всі ідеї не будуть висловлені [47, с. 285].

Крім того, у рамках даної проблематики доцільно використовувати різні прийоми, такі як «Аукціон імен», «Реставратор», «Ланцюжок», «Так – ні» та інші. Ці прийоми сприяють активному обговоренню та розширенню думок і ідей стосовно вивченої теми.

Слід відмітити, що вчитель історії також активно залучений до позакласної роботи з військово-патріотичного виховання. У цьому контексті вивчення історії українських добровольчих батальйонів можливе через проведення відповідних наукових досліджень в рамках Малої академії наук (МАН), роботу гуртків з військово-патріотичним спрямуванням, екскурсії до музеїв військових частин, організацію читацьких конференцій, вечорів, оглядів, конкурсів, виставок, переглядів кінофільмів, пошукову роботу та участь школярів у роботі патріотичних клубів та гуртків. Також до можливих форм роботи можна віднести організацію днів відвідування військових частин з нагоди державних та військових професійних свят, днів частин, днів складання військової присяги, запрошення представників добровольчих батальйонів як спостерігачів під час проведення тактичних навчань, організацію тематичних вечорів, зустрічей з особовим складом військових частин та сім'ями військовослужбовців, залучення молоді до упорядкування меморіальних комплексів, пам'ятників захисників Вітчизни, організацію змагань з військово-прикладних видів спорту та інших заходів [47, с. 285].

Отже, розвиток громадянського суспільства, розглядуваного як сфера самовияву вільних особистостей, горизонтальних, не санкціонованих державою зв'язків та добровільно сформованих об'єднань, є можливим за умови наявності та прояву громадянської компетентності у його членів. Навчальний зміст історії України є достатнім для використання матеріалу з історії українських добровольчих батальйонів у 5-11 класах для формування громадянської компетентності.

На уроці історії індивідуально-орієнтований підхід може бути реалізований через диференційовані завдання, індивідуальні проекти та персоналізовані завдання. Диференційовані завдання передбачають надання учням різних завдань залежно від їхніх інтересів та здібностей. Це може включати вибір теми дослідження або різні завдання, що відповідають рівню знань та навичок учнів.

Групова робота сприяє індивідуальному дослідженню теми та співпраці між учнями. Учні можуть бути розділені на групи залежно від їхніх інтересів або підходів до вивчення історії. Кожна група може досліджувати певний аспект історії та презентувати свої знання та відкриття решті класу.

Індивідуальні проекти дають учням можливість самостійно працювати над проектами, що стосуються певних періодів або подій в історії. Учні можуть обрати тему, зібрати додаткові матеріали та розробити власний дослідницький проект або презентацію, що дозволяє їм глибше розібратися у вибраній темі та розвивати навички самостійного дослідження.

Персоналізовані завдання передбачають надання учням завдань, що враховують їхні індивідуальні інтереси та потреби. Учень може вибрати історичну особу, проаналізувати її внесок у історію та поділитися своїми думками та відкриттями з класом. Це стимулює учнів до самостійної роботи та дозволяє їм глибше осмислити та дослідити обрану тему.

Компетентнісний підхід на уроці реалізується шляхом акцентування на розвитку ключових і предметних компетентностей учнів. Один зі способів досягнення цього полягає у залученні учнів до дослідницьких проектів, де вони мають можливість досліджувати конкретні історичні події, персонажі або епохи. Це сприяє розвитку навичок дослідження, аналізу та критичного і творчого мислення.

Ще одним ефективним методом є використання рольових ігор, де учні можуть втілити ролі важливих історичних фігур або учасників певних подій. Це дозволяє їм пережити історію з перспективи реальних людей, розвивати навички емпатії та співпраці.

Аналіз різних історичних джерел, таких як текстові документи, малюнки, фотографії або відео, також є важливою складовою компетентнісного підходу. Учні вчаться оцінювати достовірність, точку зору та контекст кожного джерела, що розвиває їхні навички критичного мислення та історичної грамотності.

Групові дослідження є ще одним засобом реалізації компетентнісного підходу на уроці. Учні можуть працювати в групах, щоб досліджувати конкретні теми або проблеми в історії. Кожна група може зосередитися на певній епохі, країні або тематиці. Вони можуть представляти свої дослідження шляхом презентацій, дебатів або створення історичних проєктів.

Реалізація діяльнісного підходу на уроках історії допомагає активізувати учнів, сприяє їхній активній участі та розвитку ключових компетентностей, таких як дослідницькі навички, критичне мислення, співпраця та аналітичні здібності. Серед завдань щодо реалізації цього підходу пропонуємо пошукову роботу щодо учасників добробатів, проведення їх інтерв'ювання і т.п.

Також можна підготувати екскурсії та віртуальні подорожі. Учні можуть брати участь у відвідуванні історичних місць, музеїв або архівів, де вони самостійно аналізують і описують побачене. Віртуальні подорожі також стають популярними засобами вивчення історії, дозволяючи учням побачити історичні пам'ятки та події, не виходячи з класу.

Учні також можуть брати участь у дискусіях та дебатах на основі історичних тем. Вони можуть виразити свої думки, аргументувати свої позиції, аналізувати різні точки зору та вести обгрунтовані дискусії з іншими учнями. Наприклад, темою для дебатів може стати аналіз законодавчої бази щодо добробатів в Україні і світі.

Цікавими для учнів є театралізовані представлення. Учні можуть створювати та виступати у театралізованих виставах або презентаціях, в яких вони відтворюють історичні події та ролі. Це дозволяє їм відчувати емоційне занурення в історію та розвивати творчі навички. Наприклад, це може бути постановка щодо якоїсь із військових операцій. Наприклад, захист Донецького аеропорту ін.

Методичне формування громадянської компетентності на уроках історії на прикладі дослідження українських добровольчих батальйонів за період 2014-2015 років можливе за допомогою компетентнісного, особистісно-зорієнтованого та діяльнісного підходів. Застосування активних методів

навчання, таких як ситуаційний метод, метод проектів, проведення «круглих столів», рольових та ділових ігор, «Коло ідей», «Займи позицію», метод «Акваріум», «Мозковий штурм» та інші, має особливу цінність. Також рольова гра є ефективним засобом колективної взаємодії. Для формування громадянської компетентності учнів на уроках історії на основі матеріалу про українські добровольчі батальйони можуть використовуватись колективні форми взаємодії, зокрема групова та парна робота. Саме в процесі обговорення проблем у групах та парами, а також через взаємодію з оточуючими однолітками, складаються погляди на добровольчі батальйони та формується активний патріотизм.

ВИСНОВКИ

Отже, феномен добровольчого руху, що зародився у 2014-2015 роках, представляє собою складний соціальний явище, яке виникло внаслідок реакції українського народу на агресію з боку Російської Федерації, включаючи анексію Кримського півострова та часткову окупацію Луганської та Донецької областей. Поява та подальший розвиток добровольчих формувань мають свої передумови, серед яких слід відзначити наступні фактори.

По-перше, незаконне втручання Російської Федерації у внутрішні та зовнішні справи України стало однією з передумов для формування добровольчого руху. Російські спецслужби активно здійснювали дестабілізуючу діяльність, спрямовану на поширення пропаганди та підірвання національної єдності в Україні.

По-друге, Російська Федерація створювала та фінансувала різні громадські та політичні організації на території України, які пропагували російські інтереси та поширювали дезінформацію. Ці організації виконували функцію інструменту російської пропаганди та сприяли розколу українського суспільства.

По-третє, присутність агентурної мережі та прихильників Російської Федерації серед працівників силових організацій України була іншою важливою передумовою для формування добровольчих формувань. Це створювало загрозу для національної безпеки та державного суверенітету.

По-четверте, бездіяльність держави у відповідь на вищезазначені факти також мала вплив на появу добровольчого руху. Відсутність адекватних заходів та реакції з боку уряду підкріплювала потребу у створенні нових формувань, щоб протистояти агресії та захищати національні інтереси.

Перший спалах самооборони та формування добровольчих батальйонів в Україні спостерігався під час широкомасштабних суспільних та громадських акцій, таких як «Євромайдан» та «Революція Гідності». Заради забезпечення безпеки та захисту громадян у зв'язку зі застосуванням силових методів з боку

підрозділів МВС України, з'явилася ідея добровільного формування батальйонів, щоб відповісти негайним потребам МВС.

Добровольчі формування, відповідно до українських традицій створення війська, виявляють особливі риси. Перш за все, це принцип добровільності, коли учасники воліють добровільно приєднатися до таких формувань. Крім того, структурними одиницями таких формувань є сотні та десятки. Це свідчить про відтворення традицій «козацького устрою» у формуванні добровольчих батальйонів.

Відповідно до необхідності захисту України від російської агресії було створено ряд формувань, зокрема: Добровольчий батальйон Національної гвардії України (ДБ НГУ) - 1-й та 2-й резервні «Донбас»; батальйони територіальної оборони Збройних Сил України (ЗСУ) - 11 «Київська Русь», 24-й "Айдар", 34 "Батьківщина", 40 "Кривбас", 42 "Рух Опору" та інші; підрозділи патрульної служби міліції особливого призначення - "Дніпро-1", "Луганськ-1", "Січ", "Азов", "Київська Русь", "Золоті ворота", "Шахтарськ". Спочатку Добровольчі батальйони територіальної оборони були створені для надання підтримки Збройним Силам України. Однак події влітку 2014 року на Сході країни показали їх здатність виконувати штурмові операції незважаючи на відсутність необхідної амуніції та підготовки. Тому їх залучили до інших операцій, наприклад: Добровольчий Формування Міністерства Внутрішніх Справ (ДФ МВС) брали участь у штурмі та очищенні Ілловайська; "Азов" (командир Білецький А.) визволяв місто Маріуполь від окупантів; група добровольців від "Правого сектору" вела бойові дії з ворогом біля населеного пункту Білбасівка та інші. Українські добровольчі батальйони здобули багато бойових перемог протягом 2014-2015 років. Найбільших успіхів Добровольчі формування досягали під час співпраці з Збройними Силами України, які мали краще озброєння та висококваліфікованих фахівців у своєму керівному складі.

Створення батальйону «Айдар» є реакцією на складну ситуацію, спричинену російською агресією в Україні. Цей процес відображає

громадську активність, готовність захищати національні інтереси та боротьбу за свободу та незалежність країни. Батальйон «Айдар» став важливим складовим елементом української оборонної системи та символом національного опору під час воєнного конфлікту.

Організація батальйону «Айдар» є значущим прикладом добровільного руху в Україні, що був активізований під час військового конфлікту. Вона демонструє важливі аспекти організаційної структури, лідерства та мотивації в контексті військових формувань. Цей батальйон став символом силового опору та самовідданості в боротьбі за незалежність та територіальну цілісність України.

Батальйон «Айдар» активно брав участь у важливих військових операціях на сході України у 2014-2015 роках. Вони були частиною Антитерористичної операції (АТО) та виконували важливі завдання, такі як звільнення населених пунктів, контроль над стратегічними дорогами, розвідувальні дії та боротьба з контрабандою.

Участь батальйону "Айдар" у цих операціях була критично важливою для відновлення контролю української влади над територіями, що перебували під контролем сепаратистів. Вони здійснювали свої завдання в умовах складного збройного конфлікту, нерідко ризикуючи власним життям.

Основна мета громадянського виховання полягає в тому, щоб сформувати у молодого покоління здатність ефективно трудитися і навчатися протягом усього життя, оберігати та збільшувати державні й людські цінності культури, сприяти розвитку й зміцненню суверенної, незалежної, демократичної України, яка є важливою складовою частиною світового та європейського громадянства.

До складових громадянської компетентності людини, які мають формуватись у школі входять: громадянські знання; громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань; громадянські чесноти.

Громадянська компетентність є одним з ключових аспектів сучасної освіти, особливо в контексті анексування Криму та часткової окупації Луганської та Донецької областей у 2014 році, що в лютому 2022 року переросло у повномасштабну російсько-українську війну.

Для формування громадянської компетентності на уроках історії необхідно керуватися тривимірним підходом: формування чіткої громадянської позиції, виховання поваги до України та любові до рідної землі й українського народу. Для досягнення цих цілей пропонується використовувати різні засоби: проекти, презентації, створення стінгазет, підготовка експонатів у музеї, пов'язаних з добробатами, публікація традицій нашого народу на веб-сайтах, створення постів у соціальних мережах для підтримки й популяризації добробатів, створення відеопрезентацій, наприклад, роликів у форматі TikTok та інших.

Методичний підхід до формування громадянської компетентності на уроках історії можливий через дослідження українських добровольчих батальйонів за період 2014-2015 років і може базуватися на використанні активних та інтерактивних методів навчання. До активних методів можна віднести ситуаційний метод, метод проектів, проведення "круглих столів", рольових та ділових ігор та інші. Інтерактивні методи включають "Коло ідей", "Займи позицію", метод "Акваріум", "Мозковий штурм", роботу в парах та інші. У процесі використання активних методів навчання, активну участь повинні брати не лише вчителі, але й учні, забезпечуючи їхню активну участь у процесі вивчення матеріалу. Інтерактивний підхід полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної та активної взаємодії всіх його учасників.

Вирішення проблеми формування громадянина незалежної України має багатоаспектний характер і вимагає зусиль, особливо з боку вчителів історії, які формують особистість учня. Особлива увага має бути приділена використанню цінностей мікросередовища, таких як однокласники, родина,

однокласники, історія та громада, з подальшим спрямуванням на національні ідеали і традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти та закони

1. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18/ed20140313#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20170905#Text> (дата звернення: 08.04.2023).
3. Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» VIII Постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 № 337-VIII. веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

Опубліковані документи і матеріали

4. Добровольчі батальйони у складі Національної гвардії України – бойовий шлях батальйону “Імені генерала Кульчицького” // Національна гвардія України. —2016. веб-сайт URL: <http://ngu.gov.ua/ua/news/dobrovolchi-batalyony-u-skladi-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayiny-boyovyy-shlyah-batalyonu-imeni> (дата звернення: 07.04.2023).
5. Горелов Д.М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. / Д.М. Горелов, О.А. Корнієвський. К. : НІСД, 2015. 36 с.
6. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів / [Електронний ресурс веб-сайт URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/> (дата звернення: 08.04.2023).
7. Гуральська А. Звіт: добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності / А. Гуральська. веб-сайт URL:

<https://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-bataljony-vynyknennja-dijalnist-superechnosti/> (дата звернення: 09.04.2023).

8. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти: Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту "Громадянська освіта – Україна" [Текст]. *Історія в школах України*. 2006. № 8. С. 4-11.

9. Історична роль та місце Збройних Сил України в забезпеченні обороноздатності держави особливості і способи ведення сучасних бойових дій: інформаційно-довідковий матеріал для військовослужбовців Збройних Сил України. К:ЦП «Компринт», 2016. 20 с.

10. Концепция внешней политики Российской Федерации [Електронний ресурс]: утверждена Президентом РФ В. В. Путиным 12 февраля 2013 г. веб-сайт URL: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkV6BZ29/content/id/122186 (дата звернення: 05.04.2023).

11. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [Текст]. *Освіта України*. 2000. № 32. С.5-21.

12. Концепція громадянської освіти у школах України [Текст]. *Шлях освіти*. 2001. № 1. С. 7-28.

13. Самооборона Євромайдану: завдання, структура, методи роботи. Радіо «Свобода». 2013. веб-сайт URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25207800.html> (дата звернення: 12.04.2023).

14. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів [Текст] / укладач Степанова Н. М. Черкаси, 2014. 42 с.

Монографії, брошури, статті

15. Александрова В. С. Педагогічна рада «Шляхи формування компетентностей учнів». «*Основа*». 2008. №6. С. 2-6.

16. Арцишевський Р. А. Світоглядна освіта в умовах переходу до інформаційного суспільства. *Шлях освіти*. 2008. № 1. С.6-11.

17. Батанова О. Русский мир как реальность. *Право и политика*. 2008. № 12. С. 9.
18. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 144-150.
19. Бутусов Ю. Добровольчі батальйони — структура, страхи та проблеми бойового застосування. *Дзеркало тижня*. 2014. № 30. С. 6.
20. Восканова Е.М. Кейс-метод на уроках истории и обществознания как способ реализации деятельностного подхода в обучении школьников. *Вестник науки и образования*. 2019. №19. Ч. 1. С.84-89.
21. Дяченко-Богун М. Активні методи навчання у вищому навчальному закладі. *Вісник педагогічної майстерності*. 2014. №14. С. 76-77.
22. Зуйковська А.А. Політична культура і пріоритети громадянської освіти в Україні. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Том. 134. С. 27-30.
23. Ігнатенко П. Р. Громадянське виховання учнів в умовах українського державотворення. *Рідна школа*. 1996. №3. С. 32-50.
24. Колган О.В. Щодо формування громадської компетентності під час викладання курсу «Основи термінознавства» для студентів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. № 2. С. 144-149.
25. Копійка В. Гібридна війна Росії проти України після Революції Гідності. *Ніка-Центр*. 2018. 280 с.
26. Кучерук О.Л. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика. 2011. 420 с.
27. Мануйлов Є.М. Громадська відповідальність як атрибутивний феномен правового суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 2. С. 113-129.
28. Новородовський В. В. Статус іноземних добровольців в Україні (2014-2018): політико-правове забезпечення *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. №3-4. С. 254-271.

29. Панькова О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. № 2. С. 25-40.
30. Пістун Н. Інтерактивні методи навчання на уроках історії. *Студентський науковий вісник ТПНУ ім. В. Гнатюка*. 2013. № 33. С. 113-118.
31. Победаш І. В. Сутнісна характеристика громадянської компетентності в науковій літературі. *Педагогічні науки*. 2016. № 137. С. 275-279.
32. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Бібліотека з освітньої політики*. 2004. С. 66–72.
33. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. №23. С.18–20.
34. Ремех Т.О. Сутність і структура громадської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34-41.
35. Стасюк Ю. М Історичні джерела про участь добровольчих батальйонів в антитерористичній операції. *«Гілея: науковий вісник»* 2014-2015. № 118. С. 125-130.
36. Супруненко А.Г. Громадське виховання школярів на уроках історії в загальноосвітній школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. №30.С. 502-508.
37. Тетерук А.А. Історичні аспекти виникнення добровольчих військових формувань в Україні та сучасні військові формування *Наукові праці МАУП*. 2016. №. 48. С. 54-57.

Матеріали наукових конференцій, з'їздів

38. Сегеда С. П. Актуальні питання взаємодії України та євразійського простору [Текст]. “Третя хвиля”, демократизації на теренах Євразії: досвід новітньої історії та виклики сучасності: зб. тез Всеукраїнської наук.конф. (Київ, 2014 р.). К.: *Інститут всесвітньої історії НАНУ*, 2014. С. 120-132.

Дисертації та автореферати дисертацій

39. Вербицька П. В. Організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників : дис. кандидата пед. наук:13.00.01. [Текст]. Луцьк, 2000. 215 с.
40. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)». К., 2014. 252 с.
41. Подлесная Ю. Е. Гражданская компетентность в современном обществе: политологические аспекты формирования и развития [Текст] : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии». М., 2006. 22 с.
42. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання». К., 2007. 267 с.
43. Стасюк О.М. Українські добровольчі формування: створення та функціонування (201402015 рр.) [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01. «Історія України». К.: 2018. 281 с.

Підручники та посібники

44. Гладка К. Добробати [Текст] К. Гладка та ін. Х.: *Фоліо*, 2016. 570 с.
45. Грудзинская Е.Ю., Марико В.В. Активные методы обучения в высшей школе [Текст]: учебно-методические материалы по программе повышения квалификации «Современные педагогические и информационные технологии»/ Е.Ю. Грудзинская, В.В. Марико. Нижний Новгород: Изд. Нижегородского гос. университета им. Н.И.Лобачевского, 2007. 182 с.
46. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи [Текст] / [Під заг. ред. О. Овчарук]. К. : К.І.С., 2004. 111 с.

47. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі [Текст]: метод. посіб./ О.І. Пометун. К.:ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
48. Сидоренко О., Чуба В. Ситуаційна методика навчання [Текст]: теорія та практика. К.: *Центр інновацій та розвитку*, 2001. 256 с.
49. Сухомлинський В.О. Вибрані твори [Текст]: в 5 т. / В.О. Сухомлинський. К. : *Рад. школа*, 1977. Т. 5. Статті. 639 с.
50. Темякова Т. В., Виноградова Н. В. Метод проектів на уроках історії: за и против. Образование в современном мире [Текст] : сборник научных статей/ Т.В. Темякова, Н.В. Виноградова. Саратов : Саратовский нац. исслед. гос. университет им. Н.Г. Чернышевского, 2017. Т.12. С. 400.
51. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави [Текст]/ Г. В. Боряк та ін./ НАН України; Ін-т історії України. К.: *Ніка-Центр*, 2016. 796 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Добровольчі батальйони які беруть участь в бойових діях на сході України

«Донбас» Повна назва: БОП НГУ «Донбас» Підпорядкування: Нацгвардія Штатна чисельність: 430 Фактична чисельність: >600 Командир: Семен Семенченко Дата заснування: 18 квітня 2014 Регіон приписки: Донецька область	ім. Кульчицького БОП ім. генерала Кульчицького Нацгвардія 430 >325 5 квітня (серпень) 2014 Київська область	«Аїдар» 24-й БТРО ЗСУ «Аїдар» Міністерство Оборони 423 -500 Сергій Мельничук травень 2014 Луганська область	«Кривбас» 40-й БТРО ЗСУ «Кривбас» Міністерство Оборони 423 424 Микола Колесник травень 2014 Дніпропетровська область	«Київська Русь» 25-й БТРО ЗСУ «Київська Русь» Міністерство Оборони 423 -500 Андрій Яценко 15 квітня 2014 Київська область	«Дніпропетровськ» 20-й БТРО ЗСУ «Дніпропетровськ» Міністерство Оборони 423 -400 Олександр Ражевський травень 2014 Дніпропетровська область	«Дніпро-2» 39-й БТРО ЗСУ «Дніпро-2» Міністерство Оборони 423 -400 травень 2014 Дніпропетровська область	«Київська Русь» 11-й БТРО ЗСУ «Київська Русь» Міністерство Оборони 423 450 Олександр Гуменик 15 травня 2014 Київська область
«Азов» ПСМОП МВС «Азов» МВС 430 -500 Андрій Білецький 5 травня 2014 Київська область	«Дніпро-1» ПСМОП МВС «Дніпро-1» МВС 500 -4000 Юрій Береза 14 квітня 2014 Дніпропетровська область	«Київ-1» ПСМОП МВС «Київ-1» МВС 462 -300 Євген Дейдай квітень 2014 місто Київ	«Київ-2» ПСМОП МВС «Київ-2» МВС 150 Богдан Войцеховський квітень 2014 місто Київ	«Золоті Ворота» ПСМОП МВС «Золоті Ворота» МВС 300 -300 Микола Шваля 2 травня 2014 місто Київ	«Артемівськ» ПСМОП МВС «Артемівськ» МВС 200 Костянтин Матейченко 1 травня 2014 Дніпропетровська область	«Шахтарськ» ПСМОП МВС «Шахтарськ» МВС 200 -100 Андрій Філоненко 16 червня 2014 Дніпропетровська область	«Січ» ПСМОП МВС «Січ» МВС -100 Олександр Червань 2014 місто Київ
«Луганськ-1» ПСМОП МВС «Луганськ-1» МВС 200 >100 Андрій Лево червень 2014 Луганська область	«Сніслав» ПСМОП МВС «Сніслав» МВС -100 Владислав Поляшко 8 травня 2014 Дніпропетровська область	«Львів» ПСМОП МВС «Львів» МВС 220 Олег Зарічний квітень 2014 Львівська область	«Миротворець» ПСМОП МВС «Миротворець» МВС - Андрій Тетерук 9 травня 2014 Київська область	«Штрм» ПСМОП МВС «Штрм» МВС 300 -50 Сергій Шестаков 14 травня 2014 Одеська область	«Івано-Франківськ» ПСМОП МВС «Івано-Франківськ» МВС 300 120 Олександр Полющук травень 2014 Івано-Франківська область	«Херсон» ПСМОП МВС «Херсон» МВС 230 -80 Руслан Строчук травень 2014 Херсонська область	«Полтава» ПСМОП МВС «Полтава» МВС 300 209 Олександр Федоренко 28 квітня 2014 Полтавська область
«Слобожанщина» ПСМОП МВС «Слобожанщина» МВС 1000 Андрій Янгеленко квітень 2014 Харківська область	«Харків-1» ПСМОП МВС «Харків-1» МВС 300 150 Сергій Янгеленко квітень 2014 Харківська область	«Світязь» ПСМОП МВС «Світязь» МВС 100 Олександр Фацевич червень 2014 Волинська область	«Кіровоград» ПСМОП МВС «Кіровоград» МВС 200 -150 В'ячеслав Шевченко травень 2014 Кіровоградська область	«Святий Миколай» ПСМОП МВС «Миколай» МВС 50 Віталій Гончаров 5 травня 2014 Миколаївська область	«Вінниця» ПСМОП МВС «Вінниця» МВС 200 155 Руслан Мороз травень 2014 Вінницька область	«Тернопіль» ПСМОП МВС «Тернопіль» МВС 430 Володимир Катрук травень 2014 Тернопільська область	«Чернігів» ПСМОП МВС «Чернігів» МВС 200 46 Роман Піцкіс 9 травня 2014 Чернігівська область
рота «Богдан» ПСМОП МВС «Богдан» МВС 100 Олександр Жименік червень 2014 Хмельницька область	рота «Кременчук» ПСМОП МВС «Кременчук» МВС 120 Олег Березка травень 2014 Полтавська область	ОУН - -100 Микола Косанівський 31 липня 2014 місто Ніжин	Правий Сектор 5-й Окремий батальйон ДУК «ПС» ДУК - «Чорний» 2014	Правий Сектор 9-й Окремий батальйон ДУК «ПС» ДУК 120 2014			

Джерело: аналітичний портал «Слово і діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/articles/4543/2014-09-03/dobrovolcheskie-batalony-kotorye-prinimayut-uchastie-v-vojne-na-vostoke.html>

Додаток Б

Андрій Білецький- лідер політичної партії "Національний корпус", народний депутат Верховної Ради VIII скликання, засновник і перший командир полку "Азов"

Джерело: Андрій Білецький – Національний Корпус URL: <https://nationalcorps.org/wp-content/uploads/2020/11/andriy-biletskiy-1-5-1.jpg>

Додаток В

Мельничук Сергій Петрович - командир, 24-й батальйон територіальної оборони «Айдар»

Джерело: Інформатор URL: https://informer.news/arhiv2016/wp-content/uploads/2016/06/e26b25e7-8adf-471c-b99c-43ae4ff6b46b_cx0_cy11_cw0_mw1024_s_n.jpg

Додаток Г

Зміст громадянської компетентності учнів основної школи

Учень знає про:	Учень уміє:	Учень виявляє у поведінці та оцінює:
національні та загальнолюдські цінності;	свідомо обирати способи дії та поведінки і діти відповідально;	патріотизм, національної історії, культури, мови традицій;
права людини і механізми їх захисту, права і обов'язки громадянина України, права дитини;	успішно взаємодіяти і співпрацювати з однолітками, батьками, вчителями, адміністрації школи, дорослими;	відчуття власної Гідності, шанування прав людини і свободи особистості;
роль законів у житті суспільства і правослухняну поведінку;	реалізувати та відстоювати свої права є інтереси в ситуації шкільного життя, брати участь та ініціювати демократичні процедури прийняття рішень;	повагу до закону , свідоме ставлення до обов'язків і відповідальності за власні вчинки і поведінку;
демократію, демократичну державу і активну участь громадян у її житті;	брати участь у діяльності органів учнівського самоврядування, волонтерської діяльності в громаді;	прагнення до справедливості, демократії, рівноправності;
про тези прийняття суспільних рішень і форми участі громадян у житті громади й суспільства в цілому;	критично сприймати інформацію, самостійно її досліджувати; Формулювати, висловлювати та аргументувати свою власну позицію;	активно та відповідально громадську поведінку і позицію;

основи співпраці й спілкування з іншими та розв'язання конфліктних ситуацій	ефективно спілкуватись, ефективно поводитись у ситуації конфлікту	розуміння світу як багатоманітного, толерантність.

Джерело: [Електронний ресурс] режим доступу:
<https://svitppt.com.ua/images/28/27978/770/img13.jpg>

Додаток Д

Зміст громадянської компетентності учнів старшої школи

Учень знає про:	Учень уміє:	Учень виявляє у поведінці та оцінює:
національні, європейські та загальнолюдські цінності;	орієнтуватись у проблемах сучасного суспільного життя в Україні, Європі її світі та визначати власну позицію щодо їх розв'язання;	усвідомлення цінності людини як вищої соціальної цінності, повагу до її прав і свобод, закону;
сутність демократії, демократичні цінності, права і свободи людини і громадянина і механізми її захисту, громадянські обов'язки, роль законів у демократичному суспільстві;	реалізувати та обстоювати свої інтереси і права людини і громадянина;	прагнення до суспільної справедливості, рівноправності;
політичну систему і механізми її функціонування, ознаки парламентаризму, вибраної системи, державу і державні установи;	робити свідомий вибір та діяти відповідально у навчанні повсякденному житті;	активно та відповідально громадянську позицію і розуміння громадянського обов'язку;
громадянське суспільство, процеси прийняття суспільних рішень і форми участі громадян у житті суспільства;	брати свідомо участь у діяльності органів власного і шкільного самоврядування, волонтерської діяльності громаді;	плюралізм міжкультурної взаєморозуміння і толерантність;
роль ЗМІ в суспільному житті;	вести переговори, брати на себе відповідальність, організувати	усвідомлення глобальної взаємозалежності і

	демократичне прийняття колективного рішення, враховуючи власні інтереси і потреби інших;	особистої відповідальності;
процес європейської інтеграції та глобалізації, роль Ради Європи, ООН	ефективно спілкуватися, долати стереотипи, войовничий націоналізм, расизм та нетерпимість, розв'язувати конфлікти в школі та сім'ї;	патріотизм повагу до національної історії, культури, мови, традиції
	знаходити та критично оцінювати інформацію з різних джерел, використовувати ЗМІ, ресурси інтернету та ІСТ	

Джерело: [Електронний ресурс] режим доступу:
<https://svitppt.com.ua/images/28/27978/770/img14.jpg>